

דו"ח סיכום
ממצאי הערכת
"בשביל הרוח"

דו"ח סיכום ממצאי הערכת "בשביל הרוח"

ד"ר פנינית רוסו-נצר, נחום אלחי

כתיבה:

ד"ר פנינית רוטו-נצר, נחום אלחי

עריכה מקצועית:

נאוה זוהר-סייקס, ג'וינט ישראל-אשלים

עריכת לשון:

אלישבע מאי

עיצוב וביצוע גרפי:

פנינה נחמיאס, ג'וינט ישראל

מנהל הוצאה לאור:

רן רובנה, ג'וינט ישראל

הדפסה:

דפוס איילון, ירושלים

5	תודות
7	תקציר
13	מבוא
15	שיטה
17	ממצאים מרכזיים
17	מהות הליווי הרוחני
19	ייחודיות הליווי הרוחני
23	כלי הליווי הרוחני
25	תהליך ההשתלבות של הליווי הרוחני
27	הכרה בערך ובתרומה של הליווי הרוחני
30	מבט לכיווני התפתחות עתידיים
32	תנאים מקדמי הצלחה
35	ליווי רוחני בנוער בסיכון
39	ליווי רוחני באוכלוסיית אבדן ושכול
43	ליווי רוחני במגזר הערבי
46	קבוצות לליווי רוחני
48	סיכום
51	מקורות

תוכן העניינים

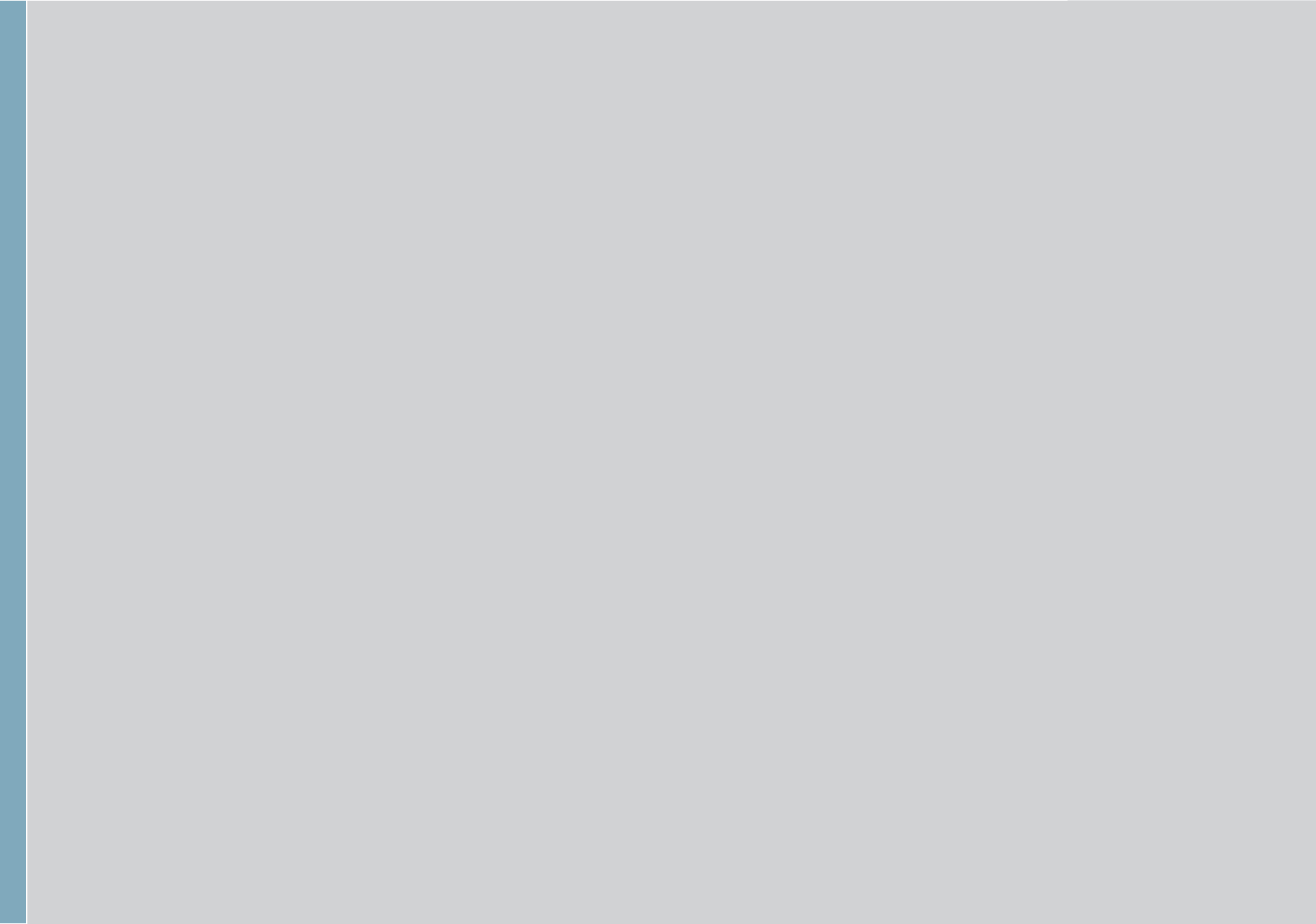
אנשים רבים עומדים מאחורי פרה-פיילוט זה ומחקר ההערכה שלו, ואנו רוצים להודות לכל העוסקים במלאכה שהשקיעו את מיטב זמנם וכוחותיהם בפרויקט, באופן מעורר התפעלות:

לענת פנסו ולנאוה זוהר-סייקס מג'וינט ישראל-אשלים, אשר יזמו והובילו את הפרויקט, סייעו וליוו את תהליך ההערכה; למלווים הרוחניים, על השיתוף הפתוח והכן ועל כך שאישיותם ומחויבותם לתחום הייתה מעוררת השראה והיוותה חלק מרכזי בהצלחת הפרויקט; לעו"ס צמי"ד, ששיתפו אותנו בתהליך הלימוד והיישום של שפת הליווי הרוחני בעבודתם; לשותפי התפקיד הרבים שהקדישו מזמנם ופתחו את דלתם ואת תובנותיהם בפנינו, ואחרונים חביבים מקבלי הליווי הרוחני, שפתחו בפנינו את עולמם על הכאב והתקווה שבו ושיתפו בתחושותיהם ובתובנותיהם ביחס לתהליך הליווי הרוחני שעברו.

לכולכם בהוקרה, תודתנו נתונה.

תודות

רקע ושיטת המחקר

תחום הליווי הרוחני מתפתח ותופס תאוצה בשנים האחרונות בישראל, ביוזמתה ובתמיכתה של הפדרציה היהודית של ניו-יורק. יוזמה זו מקדמת את הליווי בטרטוריות הקלאסיות שלו, כלומר במצבי מחלה מסכנת חיים, אך גם מוליכה אותו למחוזות חדשים על בסיס ההכרה, כי המרחב הרוחני הוא גורם משמעותי בסיוע בהתמודדויות מגוונות. בינואר 2012 נבנתה קבוצת עמיתים לבחינה וללמידת הנושא והרלוונטיות שלו לפעילותה של ג'וינט ישראל-אשלים. במהלך 2103 התגבשה קבוצה בין-תחומית ובין-משרדית, שכללה אנשי מקצוע מאשלים וממשרדי ממשלה, אשר בהתאם לאוכלוסיית היעד של ג'וינט ישראל-אשלים, הניבה מספר "פרה-פיילוטים", שפעלו במהלך השנה האחרונה (2014-2015). פרויקטים אלו התמקדו בנוער בסיכון, במשפחות נפגעי מוות אזרחי פתאומי, בהורים יוצאי אתיופיה שעברו בילדותם את המסע לארץ דרך סודן, בעובדים סוציאליים המטפלים בהורים לילדים עם צרכים מיוחדים ובקבוצה בין-משרדית נוספת. זאת, תוך שימוש בליווי רוחני פרטני ובקבוצות תמיכה רוחנית, באמצעות מלווים רוחניים ואנשי מקצועות טיפוליים, שהוכשרו בשפת הליווי הרוחני. הדוח שלהלן מסכם את ההערכה שליוותה פעילות זו. מחקר ההערכה התמקד בניסיון להבין את תפיסותיהם הסובייקטיביות של המשתתפים, ובהתאם לכך נבחרה המתודה האיכותנית קונסטרוקטיביסטית, המאפשרת התבוננות על נקודות הראות האישיות. איסוף הנתונים התבצע באמצעות ראיונות עומק חצי-מובנים, במטרה לנסות ולעמוד על משמעות החוויה של המרואיינים. כדי להבין את התופעה מהיבטים שונים ומשלימים, נעשה מאמץ לכלול מספר נקודות מבט: של המלווים הרוחניים ועו"סים בצמ"ד, שותפי התפקיד שלהם (מנהל מסגרת, מפקח,

תקציר

“נקי”; היעדר שיפוטיות וביקורתיות; קשר שיש בו פשטות אנושית ואמפתיה; תקשורת “בגובה העיניים”; התאמה לאדם, פתיחות וגמישות. הליווי נתפס כבעל תרומה כוללת - ככזה המביא אל המסגרת איכות שונה וכוללת, שביכולתה להטעין גם תפקידים אחרים במערכת באיכות חדשה. הנוכחות וראיית האדם מתוך אמונה בכוחותיו, הן איכויות שהמנהלים זיהו כתוספת העיקרית שהביא המלווה הרוחני למסגרתם.

3. כלי הליווי הרוחני

ברמה המעשית, ניכר כי המלווים הרוחניים עשו שימוש בכלים מגוונים, כאשר הבסיס למפגש הוא הנוכחות ואיכות הקשב של המלווה. בפתיחת הפגישה, הליווי מאופיין בשאלות פתוחות, בתרגילי נשימה והתכווננות, בחיבור לגוף ולתחושות הפיזיות, בדמיון מודרך והרפיה. בהמשך, נעשה שימוש בכלים מעודדי תקשורת, כגון הליכה בצוותא, נגינה והאזנה למוזיקה, מגע, טקסים ויצירת חיבור ללוח השנה העברי, לחגים ולשבתות, שימוש בכלים טקסטואליים כספרות עיון ושירה, ספרות דתית או תפילה. פעילויות אלו מהוות מצע לביטוי עצמי, לשחרור רגשי, להשראה, לשיקוף ולתהליכי חיפוש אחר משאבים נפשיים ורוחניים, אשר מקדמים רווחה רב-ממדית.

4. תהליך השתלבותו של הליווי הרוחני

כש“עיוגול” פוגש “חץ”: באופן כללי, לכל אורך תהליך ההערכה ניתן היה לזהות איכות המאפיינת את הליווי הרוחני והיא היותו “עגול” - במובן של נוכחות וליווי גמישים, המחפשים אחר מהות שאינה מדידה, תוך שמירה על תחושת חופש. זאת, לעומת מערכות ותפיסות טיפול, המאופיינות באיכות של “חץ”, הממוקד בעשייה המבוססת על סדר יום ומטרות משנה הנגזרות ממנה. מפגש מהויות שונות אלו הוא העומד בבסיס רבים מהאתגרים

עו“ס מפנה, עובד עו“ס מלווה ומנחי קבוצות) וגם מקבלי הליווי עצמם. בסך הכול נערכו 22 ראיונות. ניתוח הנתונים כלל כמה שלבים, שמהותם היא מעבר דינמי מתהליכי פירוק של תמלולי הראיונות לקטגוריות שונות, לעבר תהליכי הרכבה מחודשת של תמות מרכזיות, המבנות את השלד התפיסתי של ממצאי המחקר. להלן תוצג תמצית הסוגיות והתמות המרכזיות שעלו מניתוח הראיונות - תחילה יוצגו הקטגוריות המשותפות לכלל אוכלוסיית המחקר (רמת המקרו) ולאחר מכן יוצגו היבטים ייחודיים לאוכלוסיות מסוימות (רמת המיקרו).

להלן תמצית הממצאים המרכזיים:

1. מהות הליווי הרוחני

מתוך מגוון הקולות ונקודות המבט באשר למהות הליווי הרוחני, עלתה באופן הבולט ביותר איכות **החיבור** בעבודת הליווי הרוחני. חיבור זה נחוה כרב-ממדי: **חיבור תוך-אישי** (בין מקבל הליווי לעולמו הפנימי וכוחותיו, “פסק זמן” להתבוננות), **חיבור בין-אישי** (המבוסס על איכויות של התכווננות, תמיכה ונוכחות מלאה ולא שיפוטית), **חיבור ל“מעבר”** (חיבור למשאבים רוחניים, המאפשר נקודת מבט כוללת, גבוהה ורחבה יותר) ו**חיבור למשמעות** (תפיסת עולם, אמונה והבניית משמעות). מהראיונות עולה, כי חיבורים אלו נחו על ידי מקבלי הליווי כמובילים למפגש מחודש ואופטימי עם העצמי על רבדיו, לתחושת העצמה אישית ולגילויי כוחות לצד שלוה פנימית וקבלת הקיים. בכך ניתן לזהות את הליווי הרוחני כמקדם תהליכי ריפוי.

2. ייחודיות הליווי הרוחני

מהראיונות עלו מספר מאפיינים בולטים הייחודיים לליווי הרוחני: נוכחות מלאה; פניות לתהליך; קבלה והכלה ממקום

שעלו בתהליך ההשתלבות של הליווי הרוחני, כגון חשדנות ומתח שהתעוררו בתחילה מול הליווי הרוחני כתוצאה מחשש מהלא מוכר והלא מוגדר, חשש מפגיעה בטריטוריה מקצועית וכדומה.

4.1 שלבים בולטים בתהליך ההשתלבות

השלב הראשון בהשתלבות דרש מהצדדים השונים להסכים להיות במרחב מעורפל, הדורש סבלנות והכלה של הלא ידוע, תוך גישוש אחר נקודות החיבור וההשקה לקיים.

השלב השני מאופיין ביוזמה ובעשייה מצד המלווה הרוחני. מול מקבל הליווי מדובר על פנייה לקשר ושאלות פתוחות, המאפשרות ביטוי עצמי, ובמישור המערכתי מדובר על חיפוש דרכים להשתלבות בתוך וכחלק מהמערכת, תוך שמירה על גבולות גזרה מקצועיים.

השלב השלישי מאופיין בהכרה בערך ובתרומה של המלווים המובלים לשתוף אוטנטי מצד מקבלי הליווי ולשתוף פעולה גובר מצד המערכת, מוכנות להטמעת הליווי במערכת באמצעות הבניה וחיזוק הרצון לעבודה משותפת בהמשך.

4.2 מאפיינים מקדמי השתלבות

מהראיונות עלו מספר מאפיינים בעבודת המלווים, שבלטו בהשפעתם על הצלחת ההשתלבות:

ענוה, שוויון וחוסר איום, נוכחות עקבית ועדינה, עשייה ויוזמה, יצירת נראות.

5. הכרה בערך ובתרומה של הליווי הרוחני

בדבריו כל המרואיינים ניכרת הכרה בערכו של הליווי ושל המלווים הרוחניים ובאיכויות הייחודיות שלהם. ברמה המערכתית מדובר על הכרה בקשרים המשמעותיים שנוצרו בין המלווים לקהל

היעד ולאנשי הצוות האחרים. על אף חשדנות ראשונית נבנה אמון גובר והולך, מבחינה אישית ומקצועית, במלווה ובליווי מצד כל הגורמים. ניכר כי המלווים הרוחניים הצליחו באופן משמעותי להתקבל למערכת. בהמשך לכך, מצד כולם היה רצון מובהק להמשיך את הפיילוט הלאה ואף להרחיבו למסגרות נוספות בתחום. ברמה הפרטנית כל מקבלי הליווי דווחו על קשר מאוד משמעותי שנוצר בינם לבין המלווים הרוחניים והביעו הכרה בייחודיות של ההבנה העמוקה של עולמם הפנימי וקבלתו על ידי המלווים, בערך הייחודי של המרחב הבטוח לביטוי חופשי, שהתאפשר באמצעות הקשר, בקבלת נקודת מבט חדשה ותחושת נורמליזציה בעקבות העבודה הרוחנית ותהליכי השינוי והריפוי שהם עברו בזכות המפגש עם הליווי הרוחני.

6. כיווני התפתחות עתידיים

כיווני ההתפתחות העתידיים, שעלו מהמרואיינים, נחלקים למספר אפיקים: הרחבת החשיפה של הליווי הרוחני למגוון קהלים מקצועיים, התמחות של מלווים רוחניים בהיבטים של אוכלוסיות היעד, העשרה מקצועית לאנשי צוות קיימים, המשכיות הפרויקטים הקיימים ופיתוח התערבויות חדשות באוכלוסיות יעד נוספות.

7. תנאים מקדמי הצלחה

מספר תנאים מקדמי הצלחה עלו מהמרואיינים והם: זיהוי צרכים מערכתיים, פתיחות מצד המערכת, חשיפה והתנסות אישית עם התחום, ליווי או גיבוי מצד דמות מפתח מוסדית, הדרכה חיצונית ומקצועית-פנימית המעוגנת בתכנית העבודה, בחירת המלווה הרוחני המתאים למערכת הייחודית, יצירת השתלבות של המלווה הרוחני כחלק מהצוות, יצירת מבנים לעבודת צוות, הבניית התפקיד והגדרת גבולותיו, יצירת המשכיות ויציבות במסגרות.

8. ליווי רוחני באוכלוסיית נוער בסיכון

הליווי הרוחני ניתן על ידי מלווים רוחניים במסגרת היחידה לקידום נוער (40 בני נוער) ובמסגרת הוסטל לנערות (15 נערות). המלווים הרוחניים נכנסו אל המסגרות ללא הגדרת תפקיד, ונדרשו ללמוד את המקום, תוך שהייה פסיבית. כתוצאה מאי-הגדרת תפקידם, נדרש חיזור לשם יצירת הקשר הראשוני, מתוך שאיפה להטעינו בהמשך בתכני ליווי רוחני. כמו כן, המלווה נדרש להתמודד עם הקושי של הנוער לבטא את עולמו הפנימי בצורה מילולית וישירה. כתוצאה מכך, ניתן לאפיין את עבודת הליווי הרוחני באוכלוסייה זו כרוחניות שאינה מפורשת אלא בדרך אגב - דהיינו באמצעות "קולבים" מוחשיים כתשתית לחיבור וככלי לביטוי העולם הפנימי והרוחני. הכלים הבולטים שהיוו אפיק ליצירת קשר ואמון כללו: שהות משותפת ושיחות בהפסקות, סיוע במשימות שונות כגון - תורנויות שטיפה וסידור החדר, עזרה בקניות במכולת והקשבה משותפת למוזיקה. כל זאת, תוך התמדה ורצף נוכחות, שהתגלו כחשובים במיוחד ליצירת קשר ולהתפתחות אמון.

9. ליווי רוחני באוכלוסיית אבדן ושכול

הליווי הרוחני ניתן במסגרת מרכזי הסיוע המיועדים לנפגעי תאונות דרכים ולנפגעי עבירות המתה (רצח), באמצעות מפגשים פרטניים לתשעה משתתפים. בנוסף לכך, נערך ליווי רוחני קבוצתי בנפגעי תאונות דרכים באוכלוסייה הערבית, בקבוצה שבה השתתפו תשע נשים. בהקשר זה עלו כמה נושאים ייחודיים: הליווי באוכלוסיית נפגעי מוות אזרחי מאופיין בכך שהוא ניתן לאחר אבדן ולא לקראת המוות, כפי שנעשה בליווי הקלאסי. כמו כן, ההתמודדות היא עם אבדן ושכול פתאומי ושבר המועצם עקב אי היכולת לייצר תהליכי פרידה

מסודרים, לצד מפגש עם הרוע האנושי, התמודדות עם חוסר ביטחון קיומי וערעור היכולת להמשיך ולהאמין בטוב. מאפיינים בולטים נוספים נוגעים בחודרנות ובהתמשכות האבל בעקבות חשיפה למערכות כתקשורת, משטרה ומשפט, הפוגעת במרחב האישי והמשפחתי והמפריעה להשלמת תהליכי האבל. מאפיין בולט נוסף הוא בדידות ואף בושה על רקע החריגות והאלימות הנמצאים מאחורי מקרי רצח. על רקע זה בולט הצורך של בני המשפחות להעיד את סיפורם, לקבל תמיכה ולמצוא דמות שמולה יוכלו לעכל את הדברים.

10. ליווי רוחני במגזר הערבי

במגזר הערבי הוקמה קבוצת ליווי רוחני לנשים שכולות על רקע תאונות דרכים. בנוסף, קיבלו הורים לילדים בעלי צרכים מיוחדים במגזר הערבי ליווי רוחני במסגרת פרקטיקום של עוסי"ם בהכשרה לליווי רוחני. באופן כללי, הצטיירה חברה יחסית סגורה ומסורתית. אחת ההשלכות לכך היא **הקושי לקבל את השונה** והנטייה לשפוט אותו בעקיפין על חריגות זו. מציאות זו גורמת לו לבדידות, להסתגרות ולהסתרה. מאפיין נוסף קשור בסוגיות של **מעמד האישה**, שהיו נוכחות ברקע כמעצמות קשיי התמודדות, כגון היכולת לצאת לעבוד או אף היכולת לצאת מהבית. **מנהגי האבלות** עלו כמקשים על ההתמודדות, כיוון שמצד אחד אינם נותנים לגיטימציה להארכת הבכי וביטויי הצער ודורשים חזרה לשגרת תפקוד ואולם מצד שני, מבחינה חברתית, יש דרישה מתמשכת לשמור על סממנים של אבלות, כגון לבוש והימנעות מביטויי שמחה והנאה. זוהי **חברה דתית** בעיקרה, המכירה באמונה ובתפילה הפורמלית והאישית כמשאבי התמודדות בחיי האדם, אך גם שופטת את הבכי והעצב כחולשה וכחוסר אמונה ברצון האל. בהקשר זה עלו כמה **מאפיינים ייחודיים של הליווי הרוחני**:

נמצאה התאמה בולטת לליווי הרוחני באוכלוסיית הנשים במגזר הערבי על רקע מסורתיות, פתיחות לביטוי רגשי ושימוש שכיח במשאבים רוחניים אישיים להתמודדות. ביחס לליווי פרטני, מסתבר, שגם כאשר המלווה לא הייתה דוברת ערבית ומקבלת הליווי דיברה עברית יחסית מוגבלת, **השפה נחוותה כמגבילה אך לא חוסמת** את יכולת המפגש הבין-אישי והתהליך נחוה כמוצלח. ביחס לתהליך הקבוצתי, הקמת הקבוצה הכפרית הוא ייחודי יחסית לקבוצות אחרות ומצריך **חיזור מוגבר ותיווך של אנשי מפתח מהכפר**, שיאתרו ויעודדו את ההצטרפות לקבוצה.

11. קבוצות ליווי רוחני

על בסיס השוואה בין סוגי המפגשים הפרטני והקבוצתי, ובין קבוצות תמיכה רגילות לקבוצות התמיכה הרוחנית, נמצאו המאפיינים המפורטים להלן:

- **מיון מקדימים:** התועלת העיקרית בליווי בקבוצה היא השגת איכות של קבוצת תמיכה במסגרת הליווי הרוחני. הקבוצה מצריכה הגבלת ההטרורגויות של המשתתפים ושמירה על מקום בטוח לכל אחד מהם. לצורך כך, הכרחי תהליך מיון, שיאפשר קבוצת משתתפים יחסית הומוגנית, המכילה בעלי שפה משותפת ובעלי יכולות שיתוף, הקשבה והכלה.
- **הבניה:** הקבוצה מתנהלת על פי נהלים קבועים ומאפיינים שגרתיים כטקסי פתיחה וסגירה. הדבר פוגע במידת מה ביכולת הגמישות של המלווה הרוחני, המנחה את הקבוצה. נמצא, כי אמנם ביחס לליווי פרטני יש הרבה יותר הבניה בליווי הקבוצתי, אולם בהשוואה לקבוצות תמיכה אחרות, הגבולות היו יחסית גמישים.
- **החלשת שוויון:** להבניה זו יש השלכה על איכות השוויון והעבודה ב'גובה העיניים', המאפיינת את הליווי הרוחני.

מחד גיסא, יש כאן החלשה של השוויוניות, כיוון שהמלווה והמנחה מיינו וקיבלו את חברי הקבוצה וגם האחראיות על שמירת סדרי ההתנהלות. מאידך גיסא, הנוכחות המאפיינת את הליווי דורשת הקשבה ייחודית, שמיקמה אותן במקום פחות דומיננטי יחסית לקבוצות תמיכה אחרות.

החלשת ביטוי מלא: קיים מחיר במונחי ביטוי חופשי של המשתתפים, הן בגלל שגרת המפגשים ועקרונות ההתנהלות, הן בגלל מגבלות הזמן והצורך לחלקו בין כל חברי הקבוצה והן בגלל מגבלות ההכלה של שאר חברי הקבוצה.

הקשבה והכלה: בשונה מקבוצות תמיכה אחרות, בלטו לא רק שהייה והקשבה, אלא הקשבה מכבדת ללא תגובות שיפוטיות. איכות נוספת, הייחודית לקבוצה זו לעומת קבוצות אחרות, הייתה תמיכה קבוצתית הנשענת על האמונה והמאפשרת התמודדות והשלמה טובה יותר עם המציאות הקשה.

נרמול והחזקה: אם נוצרת קבוצה מגובשת, הרי יש לכך השפעה חזקה יותר מאשר בליווי הפרטני. התמיכה הקבוצתית היא הרבה יותר עוצמתית כשומרת, מחזיקה, מכבדת ומנרמלת.

רכישת מיומנויות העצמה: ההשתתפות בקבוצה מחייבת נוכחות מוקדמת של מיומנויות בסיסיות, כגון יכולת שיתוף, יכולת הקשבה לזולת, קבלה, הכלה, כבוד לזולת וכדומה. עצם ההשתתפות בקבוצה עלתה כמשפרת את המיומנויות הללו, ובמקרים רבים אף מתפתחת יכולת תמיכה מעצימה של המשתתפים זה עבור זה גם מחוץ למפגשים הקבוצתיים.

12. סיכום

ההכרה בתרומה המשמעותית של הליווי הרוחני ובכך שהוא טומן בחובו איכויות ייחודיות וערך מוסף הובילה ליצירת תחושה של שביעות רצון גבוהה מההשתתפות בפייולט ומהחשיפה שהמשתתפים קיבלו לתחום הליווי הרוחני. מצד כל המרואיינים עלתה הכרה בערך הרב של הליווי והתפיסה, כי בכוחו לתרום לאנשים רבים ולמסגרות שונות.

לצד זאת, בלטה תמה מרכזית נוספת, שעלתה במסגרת המחקר ועסקה במתח המובנה הקיים במפגש של הליווי הרוחני עם מסגרות מובנות. כלומר, כאשר תפקיד מעין זה, המאופיין בהוויה "עגולה" ורכה, נכנס למערכות מובנות, הדוחפות לכמותיות ולמדידת תוצאות - הדבר הוביל לצורך בבניית ובגיבוש מודל עבודה חדש, המתאפיין בתנועה בין קטבים שמצויים במתח לכאורה, בין עשייה ופעולה ("doing") להכלה ופלוואידיות ("being").

מודל זה כלל תהליך הבניה הדרגתי ומורכב של התפקיד במערכת, תוך הצורך לשמור על האיכויות המייחדות את הליווי הרוחני. הבניה זו חשובה להענקת תחושת ביטחון למלווה וכלים ליצירת קשר יציב ומתמשך עם אוכלוסיות היעד. כמו כן, הבניה זו משקפת את הצורך במתן תנאים שיאפשרו ויחזקו אותה והיא דורשת חשיבה עתידית מעמיקה בהמשך, במיוחד בהקשר של תהליכי ההתרחבות לתחומים חדשים.

תחום הליווי הרוחני, על התפיסה והכלים שהוא מביא עימו, מתפתח ותופס תאוצה בשנים האחרונות. בארצות המערב וכן בישראל, הליווי הרוחני מוכר ביותר כליווי במצבי מחלה מסכנת חיים, לקראת סוף החיים, בעבודה עם זקנים בבתי אבות ובקהילה. (Resnizky & Bentur, 2014). אולם, גוברת והולכת ההכרה, כי המרחב הרוחני הוא חלק משמעותי, החסר לעתים קרובות, בסיוע להתמודדות האדם בשעות משבר.

על רקע חשיבותו והפוטנציאל הטמון בו כמשאב לעבודה עם אוכלוסיות נוספות במצבי מצוקה, משבר וסיכון, עלה הצורך בחשיפת הליווי הרוחני בפני אנשי מקצוע ממשרדי הממשלה הרלוונטיים לעבודה עם אוכלוסיית היעד של ג'וינט ישראל-אשלים-ילדים, נוער וצעירים במצבי סיכון, בני משפחותיהם ואנשי המקצוע העובדים איתם (זוהר-סייקס וקרני 2013; זוהר-סייקס 2016).

תהליך הובלת התחום באשלים החל בחודש ינואר 2012, בעידודה של הפדרציה היהודית של ניו-יורק, עם בנייתה של קבוצת עמיתים לבחינה ולמידת הנושא והרלוונטיות שלו לפעילותה של אשלים. בהמשך לכך, במהלך 2013, התגבשה קבוצת חשיבה בין-תחומית ובין-משרדית, שכללה אנשי מקצוע מאשלים וממשרדי ממשלה (חינוך, רווחה ובריאות), אשר הניבה מספר "פרה-פיילוטים", שפעלו במהלך השנה האחרונה (2014-2015) במסגרות נבחרות, במטרה לבחון ולהעריך את מידת ההתאמה והרלוונטיות של תחום זה לעבודה עם אוכלוסיות אלו.

"פרה-פיילוטים" אלו היו ממוקדים במספר אוכלוסיות ופעלו בדרכים מגוונות: ליווי רוחני פרטני וקבוצות תמיכה רוחנית, שנעשו באופן "ישיר" על ידי מלווים רוחניים או באמצעות אנשי מקצוע טיפולי, שהוכשרו בתפיסה ובכלים של הליווי הרוחני. כמו

מבוא

כן, התקיימה קבוצת למידה בין-משרדית, שמטרתה חשיפה והעשרה של תחום הליווי הרוחני למפקחים ולאנשי מקצוע קובעי מדיניות במשרדי הממשלה.

הדוח שלהלן מסכם את ההערכה שליוותה פעילות זו בהתייחס לארבע אוכלוסיות מרכזיות (כפי שיפורט להלן): אובדן פתאומי ושכול (ליווי פרטני וקבוצתי), נוער בסיכון (בשתי מסגרות - הוסטל נערות וקידום נוער), השתלמות עובדות סוציאליות של צמי"ד, וקבוצת הלמידה הבין-משרדית.

שיטה

המחקר הנוכחי התמקד בניסיון להבין לעומק את תפיסותיהם האישיות והסובייקטיביות של המשתתפים בפרויקטים אשר משלבים ליווי רוחני בפעילותם. בהתאם לכך, הפרדיגמה שנבחרה היא המתודה האיכותנית קונסטרוקטיביסטית, המאפשרת התבוננות על נקודות הראות האישיות והמגוונות של המשתתפים עצמם. במרכז המתודולוגיה האיכותנית עומדת חקירה של משמעויות פנימיות של הנחקרים, עמדותיהם ותפיסת עולמם (Bogdan & Biklen, 2003). באופן ייחודי, נבחרה הפנומנולוגיה כגישה המחקרית המובילה את איסוף וניתוח הנתונים, משום התמקדותה בחקר של תופעות בחוויה האנושית (Giorgi, 1997). במחקר הפנומנולוגי, החוקר מתמקד בהבנת המשמעויות של מושאי המחקר והתהליכים על ידי המשתתפים עצמם (Maykut & Morehouse, 1994) ושואף לחקור את משמעות החוויה עבורם ואת מיקומה בחיי היום-יום שלהם. (Creswell, 2007) מאחר שגישה זו מתאימה לחשיפת תהליכים פנימיים, היא נבחרה לחקר חוויותיהם האישיות של המשתתפים בתכניות הליווי הרוחני.

איסוף הנתונים במחקר התבצע באמצעות ריאיון עומק חצי-מובנה, המאפשר להגיע במידה הקרובה ביותר יחסית להשקפות האישיות של המרואייין (Patton, 1990). בשורשו של ריאיון העומק עומד הרצון להבין את החוויה של אנשים אחרים ואת המשמעות שהם מייחסים לחוויה הזו (שקדי, 2003). לצורך מחקר הערכה זה נבנה מדריך ריאיון, הכולל שאלות פתוחות (open ended), שמטרתן לנסות ולעמוד על משמעות החוויה עבור כל מרואייין. בדרך זו, המרואיינים יכלו להשיב כרצונם ובמושגים שלהם. אסטרטגיית ניתוח הנתונים כללה שלושה שלבים מרכזיים, שבמהותם מעבר דינמי מתהליכי פירוק לתהליכי הרכבה מחדש:

<p>השתלמות עו"סים בצמי"ד מנחה-מלווה רוחנית, מנחה- ועו"ס, שלושה משתתפים ומקבלת ליווי</p>	<p>אבדן ושכול פרטני: מפקח ארצי, שני מלווים רוחניים, שני מקבלי ליווי רוחני, עו"ס מפנה. קבוצתי: עו"ס מפנה, מנחה- עו"ס, מנחה-מלווה רוחנית.</p>
<p>קבוצת למידה בין-משרדית שלוש מפקחות ארציות (משרד החינוך ומשרד הרווחה).</p>	<p>נוער בסיכון שני מנהלי מסגרת, שני מלווים רוחניים.</p>

בשלב הראשון, קריאת הראיונות מספר פעמים על מנת להגיע להיכרות מעמיקה עם דברי המשתתפים (Moustakas, 1994).

בשלב השני, איתור ומיון קטגוריות ראשוניות שזוהו כ"יחידות משמעות" והגדרתן באמצעות עריכת השוואות ושאלות (שקדי, 2003). תהליך זה מכונה "קידוד פתוח" (Corbin, 1998) (Strauss & Strauss).

בשלב השלישי, עיצוב הקטגוריות על ידי הגדרה מדויקת יותר של כל קטגוריה ועיצוב התמות המרכזיות, המבנות את השלד התפיסתי לממצאי המחקר, בהתבסס על מציאת הקשרים הפנימיים בין הקטגוריות השונות (Mcleod, 2001).

משתתפים

מחקר ההערכה כלל ראיונות עם משתתפים מארבע אוכלוסיות: אבדן ושכול, נוער בסיכון, השתלמות עובדים סוציאליים של צמי"ד, וקבוצת למידה בין-משרדית. במטרה להבין את התופעה מהיבטים שונים ומשלימים, נעשה מאמץ לכלול כמה נקודות מבט: של המלווים הרוחניים, של שותפי התפקיד שלהם במסגרות השונות (מנהל מסגרת, מפקח, עו"ס מפנה) ובמידת האפשר גם מקבלי הליווי עצמם. בסך הכול נערכו 22 ראיונות על פי הפירוט הבא:

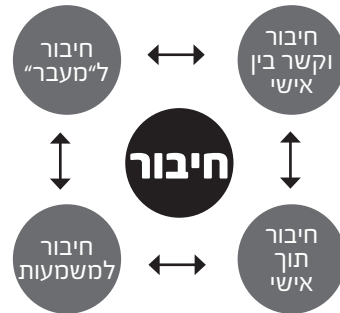

ממצאים מרכזיים

להלן יוצגו הסוגיות והתמות המרכזיות שעלו מניתוח הראיונות. תחילה יוצגו הקטגוריות המשותפות שעלו מניתוח המרואיינים השונים (רמת המקרו) ולאחר מכן יוצגו היבטים ייחודיים לאוכלוסיות המובחנות, שנכללו במחקר ההערכה (רמת המיקרו). התמות שיוצגו יומחשו על ידי ציטוטים מראיונות העומק שהתקיימו במהלך המחקר.

1. מהות הליווי הרוחני

מתוך מגוון הקולות ונקודות המבט באשר למהות הליווי הרוחני, עלתה באופן הבולט ביותר איכות החיבור הרב-ממדית בעבודת הליווי הרוחני. חיבור זה נחוה בכמה מישורים: חיבור תוך-אישי; חיבור וקשר בין-אישי; חיבור ל"מעבר" וחיבור למשמעות.

1.1 חיבור תוך-אישי

מהראיונות עלה דגש על יצירת חיבור בין מקבל הליווי לעולמו הפנימי, אשר מתאפשר בזכות הליווי הרוחני. המרואיינים ציינו איכויות של "הפסקה" בתוך רצף ההתמודדות או האבל, אל עבר שיחה פנימית, המאפשרת מפגש עם ה"עצמי". זאת, דרך השיתוף העמוק והאותנטי, השגה של שקט למול הסערות

”מבוקש מקום עליו תונח הנפש לכמה רגעים - להיות עם האדם במקום שבו הוא נמצא... לתת נוכחות, ערך, למה שהבן-אדם הזה עובר” (מלווה).

”זה להקשיב לבן אדם, להקשיב למוזיקה הפנימית שלו” (מלווה).
”זו ההתכוונות כשאני באה למישהו... החוויה הבסיסית הזו של להיות אתך במקום שבו אתה נמצא ולתת לזה ביטוי, להרגיש את זה” (מלווה).

”אם יש מישהו שרואה אותי... זה מישהו שבעצם נגע בי. שהוא מצא את הבדידות שלי ודפק על הדלת ויכולתי להגיב: 'אה מישהו רואה אותי'” (מלווה).

1.3 חיבור למשמעות

חיבור זה בא לידי ביטוי בחוויות המשתתפים, כעיסוק במהות של הקיום האנושי עבור האדם. בהקשר זה עלו מהרעיונות איכויות, כגון תפיסת עולם, פרספקטיבה, אמונה והבניית משמעות (meaning-making). לעתים, המילה ”משמעות” לא נאמרת במפורש, אך המלווים קשובים לרבדים המשמעותיים למקבל הליווי ומאירים אותם בפניו. לעתים, זו משמעות קוגניטיבית ומופשטת, הנאמרת או נלמדת גם באמצעות ספרות עיון או שירה:

”זה להיות כמו דייג... האוזן שלי מאוד כרויה לדברים שהם משמעותיים לבן אדם עצמו” (מלווה).

”למצוא את הסולמות של האדם המסוים לבניית המשמעות... לחפש משמעות שהיא קצת מעבר לעצמי, ולעצמי מול בן אדם אחר” (מפקח).

”זה עיסוק במפגש עם מושגים שלהם אופי יותר מופשט בהתייחסות קונקרטי של מה זאת המשמעות של החיים שלך” (מלווה).

הפנימיות והחיצוניות, חיבור לנכחות ולאוצרות פנימיים של תקווה ואמונה וחיבורים לזולת משמעותי. כל אלו יש בהם מן ההתפתחות והריפוי:

”ההפסקה שאנו לוקחים בתוך המסע הזה הוא מקום של כוח... ההפסקה שבתוך האבל... אני ממש מרגישה שאני בתוך בועה איתה, עם האישה. אנחנו יושבות במשך שעה והיא לגמרי משתפת אותי, מנימי נפשה. היא לא מדברת ככה עם השאר, היא מדברת ככה עם עצמה, ואז יש מישהו איתה בתוך עצמה, וזו מן הפסקה מהרצף הרגיל” (מלווה).

”זה להכניס שקט במקום שאין בו שקט, שיש הרבה סערות פנימיות וחיצוניות. להיות עם שקט שאולי יקרין החוצה, שקט שמאוד חסר” (מפקח).

”אתה רוצה לחבר אדם לאוצרות של תקווה, אמונה... למשוך אותו למקום שבו הוא יאמין יותר, ירצה יותר, יתחזק יותר... אני רוצה שיהיו חיבורים, קשר בתוך האדם ובחוץ בבין-אישי” (מלווה).

”זה נראה בעיני תהליך ריפוי בלי לדבר על הפצע. מן מסע שעוברים ביחד בלי להפריש מוגלה” (מנהל).

1.2 חיבור וקשר בין-אישי

דרך המפגש הבין-אישי, הביטוי והשיקוף, מקבל הליווי נפגש גם עם עצמו, ובכך החיבור הבין-אישי ”מתכתב” עם החיבור התוך-אישי ומרחיב אותו. הקשר הבין-אישי בין המלווה למקבל הליווי מתאפשר על ידי האיכויות שהמלווה מביא עימו, איכויות של התכוונות ותמיכה במקבל הליווי ובכוחותיו כמות שהוא ברגע זה, תוך נוכחות מלאה והקשבה לא שיפוטית. בכך מתאפשרת יצירת מרחב אינטימי ובטוח, ויכולת הביטוי של מקבל הליווי חופשית מביקורת או שיפוטיות. מפגש בין-אישי זה מרכז את חוויית הבדידות ומאפשר ביטוי והקשבה הנותנים ערך ומשמעות לחוויות החיים:

“לעבוד עם ילד על שיר שהוא כתב על הגאולה בארמית, זה ליווי רוחני לפי כל הגדרה! לדבר עם ילד על הגאולה במילים שלו, שהוא הלחין” (מלווה).

1.4 חיבור ל“מעבר”

החיבור עם “המעבר” התאפיין באיכויות טרנסנדנטליות וביחבור למשאבים רוחניים; חיבור החורג מעולם החומר הממשי של כאן ועכשיו ומאפשר נקודת מבט חדשה וכוללת יותר, שיש בה מן הנחמה והמשמעות. בהקשר זה עלו איכויות, כגון תחושת הוליצם של גוף-נפש, היחיד-הכלל, שיח על משאבים רוחניים, כוח עליון ואלוהות:

“בעולם הרוח יש משהו שהוא פחות כבד מעולם הנפש והרגשות. בעולם הרגשות לכולנו יש פגיעות וצלקות ואילו עולם הרוח הוא עולם של כמיהה שרוצה להגיע למקום של יותר... ככל שאנחנו יותר אפופים בעולם החומרי אנחנו יותר צמאים למקום שמוצא את המשמעות, את החיבור, את הנשמה, את צלם האלוהים, יקום... ולא הפסיכולוגיה ולא הטיפולים למיניהם נותנים את זה. הליווי הרוחני יכול, צריך ורוצה לתת את זה” (מנחה).

“זו תפיסה יותר הוליסטית... שרואה גוף-נפש-נשמה, שרואה מעבר לכאן ועכשיו, שמבינה שאנחנו חלק מ... שמתחברת למשאבים רוחניים של אנשים ולא רק למשאבים פסיכולוגיים” (מפקחת).

1.5 השלכות החיבור הרב-ממדי

מהראיונות עולה, כי חיבור רב-ממדי זה נחוה על ידי מקבלי הליווי כמוביל למפגש מחודש ואופטימי עם העצמי על רבדיו, לתחושת העצמה אישית ולגילוי עצמות וכוחות חיים, יחד עם יכולת להגיע למקומות של שקט ושלווה פנימיים וקבלת הקיים. בכך נמצא הליווי הרוחני כמקדם תהליכי ריפוי והתפתחות:

“הליווי... זה עושה אותי אופטימית יותר... כל המפגש אתה הוא מאוד מאוד מחזק. מחדד הרבה חזקות שלי בעצמי. הרגשתי באמת את הדברים הטובים שיש בי. חלק מזה, העצמה אפשר להגיד, באמת... זה נותן לי כלים איך להתמודד עם הכאב... אני מרגישה אדם אחר. בן אדם מאוד חזק, מאוד. המפגשים עם המלווה נתנו לי לראות את הכוח שיש לי בתוכי... אחרי כל פגישה אתה אני יותר מודעת לחזקות שלי, הפגישות שלה ממש מחזקות, אתה יוצא עם הרגשה שאתה חזק ואתה מסוגל להתמודד עם כל דבר” (מקבלת ליווי).

“תקשיב, כל היום אני הייתי רצה, כל הזמן אתה כאילו על העצבים שלך. לחוץ וזה. וככה יושבים, מרגיעה אותי ואני ככה מרגישה בעצמי, בגוף שלי... נתן לי להרגיש את עצמי, לנשום, לנוח... הפסקה, עכשיו את בשביל עצמך ואז אפשר להתחיל לדבר ואני מתחילה והיא מקשיבה” (מקבלת ליווי).

“יש אנשים שמרחמים עליך וזה עוד יותר מוריד אותך... ממנה הייתי רואה להפך... אחרי השיחות עם [המלווה] אני התחלתי להיות גאה יותר בילדה שלי. אני לא הייתי ככה! לא הייתי. הייתי בוכה אם מישהו היה שואל אותי על הילדה שלי. הייתי ממש בוכה... והיא קשה לי. היום לא. נהייתי אישה אחרת לגמרי בעזרת האל ובעזרת [המלווה] ובעזרת עצמי” (מקבלת ליווי).

“יכולים לקרוא זה ליווי וכדומה, היה פה לגבי עצמי אלמנט טיפולי קלאסי. אני מפרש טיפול במובן של יכולת של המטופל להגיע לשינוי ולהבנה פנימית שונה, טובה יותר מהמקום שהייתי בו לפני הליווי או הטיפול... איך שתקרא לזה. מצדי הפגישות האלו יצרו את השינוי הזה” (מקבל ליווי).

2. ייחודיות הליווי הרוחני

מתוך התיאורים של הדמויות השונות עולה, כי הן המהות והן הכלים של הליווי הרוחני משותפים במידה זו או אחרת עם גישות חינוכיות וטיפוליות שונות. עם זאת, עלו מספר מאפיינים בולטים, הייחודיים לליווי רוחני. למרות העמימות הרבה המלווה

להקשיב ולתת מקום לביטוי חופשי. ברמה עמוקה יותר, עצם הגדרת התפקיד של הליווי הרוחני אינה קונקרטיה במובן של פתרון בעיות מדידות או השגת מטרת ייחודיות. מטרתו להיות קודם כל פנוי לזולת ולאפשר לו קירבה ומרחב:

“לי יש יותר זמן, המדריכים נורא עסוקים במהלך המשמרת... הם מאוד עסוקים ואני יכולה להיות עם ילדה מסוימת... יכולה להחזיק דברים, לעשות דברים” (מלווה).

“פשוט הייתי שם. המדריכה הייתה עסוקה, הבנות היו עסוקות ואני הייתי שם. ראיתי מישהי והתיישבתי לידה... צריך פשוט לא לפחד ולהתיישב ולשאל ‘מה שלומך’. ואז היא אמרה ‘את יודעת, אני מפחדת להביא ילדים’... ואז דיברנו על זה” (מלווה).

“תמיד יש משהו שצריך לעשות ופה אין! זה מאפשר לי להיות בעצם במקום פנוי... אצלי הוא לא יכול להיכשל בכלום... זה לא המוקד של העניין. זה התהליך... אני חייב להשאיר לי הרבה שעות פתוחות, כדי לאפשר לדברים האלו לקרות” (מלווה).

2.3 קבלה והכלה ממקום “נקי”

הליווי הרוחני מתאפיין ביכולת שלו להניח “בצד” הגדרות, אבחנות או “כותרות” ולהתייחס לאדם כאדם. בכך נוצרת אינטימיות בין-אישית, המאפשרת ביטוי עצמי חופשי ומלא:

“הליווי נותן לגיטימיות לחופש איך להביא ולבטא את עצמך ללא חשש מאבחנות פסיכולוגיות. הוא מאפשר אינטימיות בין-אישית” (מפקחת).

“כאשר אתה אוסף בני אדם ונותן להם מקום ומתייחס אליהם כבני אדם, בלי כל הכותרות, קורה שם משהו מדהים... כל הטייטלים נשכחו והיה מקום של להיות. אין לנו במערכות שלנו כמעט מקומות שאנחנו מאפשרים לעצמינו להיות. הדבר הזה גרם לאנשים לחשוף את עצמם במקומות קצת יותר פגיעים ורגישים. כאשר קצת מאפשרים אז הדברים יוצאים” (מפקחת).

את הגדרת מקצוע הליווי הרוחני והקושי לתת הגדרה ברורה וחד-משמעית למהותו, בלטה ייחודיותו לאורך הראיונות עם המשתתפים השונים. המאפיינים שלהלן קשורים באיכויות בעבודת המלווה או באיכויות שהוא מאפשר למקבל הליווי לחוות.

2.1 “להיות עם” - נוכחות מלאה עם האדם

מקבלי הליווי מדווחים, כי חשו שהמלווה נמצא איתם ובשבילם בצורה ייחודית, שלא חשו כמותה עם אנשי מקצוע אחרים. הנוכחות המלאה של המלווה הרוחני מזמנת מפגש עמוק ואינטימי המאפשר את שבירת הבדידות הקיומית; יש מישהו שרואה את המישור האמיתי והפנימי ביותר, מכיל ונשאר למרות הכל:

“אני יכולה להיות שם והוא לרגע, אפילו לרגע, מרגיש לא בודד - דינו... בטח... וזה בדיוק המקום... זה בדיוק. זה משהו שאני רוצה שהוא יידע. אתה בוכה - אני אתך, אתה כועס - אני אתך. אני רואה אותך. יש משהו שאנחנו נורא רוצים שמישהו יראה את הפנימיות שלנו. לא רק את הוויזואלי... ואם אני לא אראה אותו - מי יראה? אין לו משמעות אם אני לא אראה אותו. זו האחריות שלי לבוא ולראות אותו” (מלווה).

“זה להיות נוכחת... פשוט לפגוש אדם במקום שהוא עובר ולהיות איתו. אני באמת מסוקרנת לראות מי אתה, מה עובר בעולם שלך, מה הדברים שחשובים לך בחיים, איך אתה מרגיש... אני איתך לאן שתלך” (מלווה).

2.2 פניות לתהליך

יכולתו של המלווה להיות נוכח במפגש הליווי הרוחני במלוא מובן המילה מתאפשרת פעמים רבות בזכות הפניות שלו. ברמה הטכנית, מדובר על פניות בזמן; בשונה מאנשי מקצוע אחרים במערכת, יש למלווה בפועל את הזמן להיות בשקט,

2.4 פשטות אנושית

בניגוד לגישה הטיפולית הקלאסית, המלווה לא בא לנתח, לחקור ולהסיק מסקנות, אלא מדגים איכויות פשוטות, אנושיות ואמפתיות. בהתאם לכך, מדברי אנשי המקצוע המרואיינים בלטה הכמיהה שלהם לאיכות אחרת של אנושיות, שהליווי הרוחני מייצג, שחסרה בעולם הטיפולי:

“זהו כלי... ששם הווייה אנושית במרכז, הווייה אנושית במובן המלא שלה” (מפקח).

“אם אני שואלת שאלה כזאת ‘פסיכולוגית’ זה לא ממקום פסיכולוגי. איך אתה מסתדר עם זה שאימא שלך נפטרה? אני לא באה ממקום שיש לי תיאוריות. אלא ממקום אנושי פשוט. איך אתה באמת מסתדר? איך הסתדרת? אני באה ממקום סקרני, כדי לשמוע אותך ולא כדי להסיק מסקנות. כי זה לא אני, וזה לא המקצוע שלי ולא בשביל זה הוא בא אלי... אני בתור מלווה זה מה שאני עושה. אני הולכת כדי להגיד ‘וואו! לבן אדם על משהו שהוא עשה, ולא כדי לנתח אותו’ (מלווה).

“מה שפגש אותי מאוד חזק בליווי הרוחני היה החזרה לחווייה של שיח ממקום אחר. שיח שלא אומר לאן אני רוצה להגיע ומשם אני גוזר. לא להיות כל הזמן עסוק בלאן להוביל אותו, אלא אני כרגע נמצא איתו ואולי הוא יוביל אותי... מפגש של שני אנשים” (מפקחת).

“אחד הדברים העצובים שאנחנו מבינות, שאנחנו צריכות להחזיר את הפרופסיות שלנו לעצמן. מי שהלכה להיות יועצת, או אחות או עובדת סוציאלית, בביסיק רצתה להציל את העולם ולעשות טוב לאנשים - מזה היא באה... ואז מה קורה, אתה מגיע למערכת והמערכת אומרת לך ‘א’ ב’ ג’ ולאט לאט אתה הולך להיות סוג של משרת את המערכת ושוכח את האדם... הליווי עוזר להבין, שרוצים להחזיר את אנשי המקצוע שלנו למפגש האנושי הבסיסי... להסתכל בעיניים של האנשים... קצת אנושיות... כולנו צריכים להיות אנושיים והליווי הרוחני מפגיש אותנו עם החסך” (מפקחת).

2.5 “בגובה העיניים”

במערכת היחסים הזו נמצא המלווה הרוחני ומולו מקבל הליווי הרוחני. כלומר, על פניו יש כאן תקשורת בין נותן למקבל, בין חזק לחלש. אך בניגוד ליחסי מטפל-מטופל, שבהם הידע, המקצועיות וההובלה של המטפל נמצאים בקדמת הבמה באופן דומיננטי, הליווי הרוחני מאופיין בהדגשת השוויון והענווה. המילה “ליווי” כשלעצמה מבטאת זאת בברור, מאחר שהמלווה אינו מוביל או מחנך, אלא נמצא לצד מקבל הליווי, העומד במוקד ובעמדת ההובלה, ומצטרף להליכתו, תוך כיבוד המרחב הפרטי והערכים האישיים. השוויון בין נותן הליווי למקבל הליווי והמפגש ביניהם בגובה העיניים מאפשר אוטונומיה ואינטימיות:

“התפיסה הממש בסיסית של הליווי הרוחני זה שוויון. כלומר אין היררכיה, אין לי את הפוזה של המטפל... אני מכירה התנשאות שיש לאנשים שמטפלים באנשים אחרים, ואני מנסה להיות הכי מודעת למקום הזה. זה הבסיס, כל בני האדם שווים... אני יכולתי להיות במקום שלו והוא יכול היה להיות במקום שלי, זה מקום של צניעות וענווה, לא לחשוב שיש לי איזה משהו שאין לאחרים” (מלווה).

“בני אדם יש להם את הדרך שלהם ואנחנו מצטרפים לדרך של אדם ואני לא משנה לו את הדרך שלו. צריך לדעת להצטרף למישהו. זה לא רק להיות נחמדה ולאהוב אותו ולחבק, צריך לדעת להצטרף לדרך שלו ולזהות מה הוא צריך ממני... ללוות אנשים בדרך שלהם ולהתחבר לדרך שלהם ולמשאבים הרוחניים שלהם” (מפקחת).

“האוטומט שלנו זה שנפתור לך את הבעיה, או שנגיד לך מה לעשות. הליווי בא להגיד, ‘אני סומכת עליך, אתה תדע את הדרך שלך, גם אם בחרת לא לספר, אתה כנראה יודע למה בחרת בזה. אני אתך לאן שתלך’” (מלווה).

“אני הולכת מאוד בעדינות... זה להיות מאוד ערנית שם ולא לשפוט, לא לבקר. להיות במקום של לקבל מה שבא ולתת מקום

לערכים שלהם. לכל אדם יש איזה שהוא ערך, זה בעיני עולם רוחני... אני באה למרחב הפרטי שלהם ביראת כבוד וביראת קודש" (מלווה).

2.6 חיבור ממקום פתוח וגמיש

הליווי הרוחני, בהיותו גמיש, מסוגל להתאים עצמו באופן פתוח לצורכי האדם והקבוצה שמולו, ולהתייחס לדברים המשמעותיים להם ביצירתיות ובעדינות מאפשרת. יש תחושה של חופש יצירת, יחסית לאנשי מקצוע אחרים, חופש שנובע, בין השאר, מההגדרה החמקמקה של הליווי הרוחני ומהגמישות שהוא נושא עימו. זו איכות שמייצרת אינטימיות ומפחיתה התנגדויות, כגון התנגדויות על רקע דתי - חשש מהטפה דתית או על רקע של חששות מקצועיים:

"המלווה הרגישה איפה זה נעים ואיפה לא, היא הרגישה את המורכבות עם הדת וההקשר הפוליטי המורכב. היא נתנה לתכנים את הזווית שלא מייצרות התנגדות וקשורות לחיים... הבנו ממנה שרוחני זה הכול ולא רק דתי" (מנהלת).

"זה מאפשר לך מפגש שלך עם עצמך, שיש בו המון כבוד למפגש במובן שהוא לא חודרני. הוא מאפשר לך לעשות אותו בגבולות הקיבולת שאתה יכול להכיל. אתה יכול לגעת עד כמה שאתה רוצה וכל פירוש שאתה נותן הוא טוב, כי הוא שלך, כי אם נתת אותו אז זה בסדר. יש המון לגיטימציה - אין אסור ומוותר, אין נכון ולא נכון... יש משהו נורא מרגיע בדבר הזה" (מפקחת).

"יש תחושה קצת של חופש. בגלל שזה לא מוגדר עד הסוף, מבחינתי זו הזדמנות לעשות מה שנראה לי מתבקש מהסיטואציה. הגבולות יחסית פתוחים, אז אני יכולה להרגיש מספיק אוטונומית" (מלווה).

2.7 תרומה כוללתית - השלמה לתפקידים אחרים

הליווי הרוחני נתפס ככזה המביא עימו איכות שונה, לא קונקרטי למטרות ייחודיות. ייחודה של איכות זו הוא, בין השאר, גם בכוללניות שבה וביכולתה להשלים פונקציות ותפקידים אחרים במערכת ולהטעיןם באיכות חדשה. זאת, ללא יומרה לבוא במקום פונקציה קיימת.

"הליווי בא להשלים - הוא לא בא במקום משהו קיים. זה כמו רפואה משלימה. גם מערכתית נכון לחשוב על זה ככה" (מלווה).

"הדימוי שאני יכול לתת זה ציור... הליווי הרוחני זה הרקע שעליו מתקיים הציור, זה שהוא ככה, זה חלק מהייחודיות שלו, למלא את החללים הקיימים, גם אם לא יודעים להגיד בדיוק במה וזה ייחודי יחסית לפונקציות של שאר אנשי הצוות. הוא לא יכול להחליף אותם וזה גם לא יכול להתקיים בפני עצמו, לדעתי, אבל בשילוב זה יכול לתת איכויות נוספות... זה לא פונקציה ספציפית, כמו טיפול או הדרכה. זה מעלה את התודעה, את האנרגיה, את הכיוון שהולכים אליו" (מנהל).

האיכות שזיהו אנשי המקצוע כאיכות העיקרית והמובהקות שהביא המלווה הרוחני למסגרתם היא זו של נוכחות מלאה וראייה פנימית מתוך אמונה בכוחות. תחושה זו חזרה אצל המנהלים כאיכות שהם מצפים שתהיה נחלת כל אנשי הצוות, וכאלמנט מפתח בעבודה חינוכית וטיפולית באופן כללי. בכך ניתן לומר, שעצם ייחודיותו של הליווי הוא בהדגשה של איכות מסוימת ולא בעצם החידוש בדבר:

"אני מצפה ורוצה שכולנו נהיה מלווים רוחניים בהוסטל. זה מה שאנחנו עושים כאן במעון. אז אולי דווקא הליווי הרוחני נורא מתאים. הוא בעצם השתלב, כי ממילא כל דמות כאן צריכה להיות מלווה רוחני. לתפקידים אחרים אמנם יש עוד הגדרות, אבל השאיפה היא שכל איש צוות יהיה גם מלווה רוחני" (מנהלת).

2.8 אי-קונקרטיזם

ייחודיותו של הליווי בולטת בכך שאינו קונקרטי ולכן אינו שייך למשהו מוגדר, שמביא עימו תהליך ביקורתי ושיפוטי:

“אני יכולה לומר שאני משוחררת מזה. אין לי את העומס המקצועי... אין לי את הגינונים והסטינג המחייב הזה. אני עושה מה שאני רוצה... אני יכולה להמציא משהו באותו רגע. מה שמוביל אותי זה האישיות שלי והיצירתיות שלי, שהיא זו שהובילה אותי לליווי הרוחני” (מלווה).

“זה שיש מישהו שהוא לא מורה ולא מדריך ולא בהכנה לצה”ל... הוא לא משהו קונקרטי שקשור במערכת ששופטת, זה מדהים... אז הוא [הנער] אומר לי - 'למה אתה מורה?' ואני אומר לו - 'לכלום'. והוא אומר - 'מה?!'... לאט מתחיל לחלחל להם שאני שם שבילם ואין לי 'משהו' שאני אמור לעשות” (מלווה).

3. כלי הליווי הרוחני

ברמה המעשית, עבודת הליווי הרוחני במחקר השתמשה בכלים שונים, אולם הבסיס למפגש הוא הנוכחות ואיכות הקשב שמביא עימו המלווה הרוחני.

בפתיחת הפגישה, הליווי מאופיין בשאלות פתוחות, המאפשרות למקבל הליווי להוביל למקומות המשמעותיים עבורו, תרגילי נשימה והתכוונות, שמטרתן ראשית ליצור הפרדה מהמרוץ היום-יומי ולאפשר שקט, מבט והקשבה אחרת. תרגילים אלו, בשילוב דמיון מודרך והרפיה, מאפשרים חיבור ל'עצמי', דרך החיבור לגוף ולתחושות פיזיות, כולל תחושות כאב.

בהמשך יש שימוש בכלים מעודדי תקשורת, כגון מגע ידיים או הליכה בצוותא, נגינה והאזנה למוזיקה. יצירת טקסים אישיים, לעתים, תוך חיבור משמעותי לטקסים מסורתיים המשולבים בלוח השנה העברי, בחגים ובשבתות. כמו כן, נמצא שימוש

רב בכלים טקסטואליים כספרות עיון ושירה, וספרות דתית, שאפשרו שיקוף של רגשות ומחשבות וקבלת נקודת מבט מנחמת. אך גם נעשה שימוש באלמנטים מהטבע כצמחים ופרחים, המאפשרים מפגש עם היופי של הטבע והזדמנות להשלכה של העולם הפנימי האישי. השלכה וביטוי עצמי נעשו גם באמצעות קלפים טיפוליים לסוגיהם. ביטוי התקווה והרצון באמצעות תפילה הוא אחד הכלים הבולטים בליווי הרוחני, הן שימוש בתפילות פורמליות, המוטענות בתכנים אישיים והן תפילות אישיות, הנאמרות או נכתבות על ידי מקבל הליווי. זאת, על מנת לאפשר ביטוי לרצון, לכמיהה ולתפילה הפנימית. כל הביטויים הללו הם לרוב ביטויים מילוליים, אך כללו גם ביטויים שאינם מילוליים, כגון שחרור רגשי של צחוק או בכי.

פעילויות אלו מהוות מצע לביטוי עצמי, לשחרור רגשי, להשראה, לשיקוף ולתהליכי חיפוש אחר משאבים פנימיים, נפשיים ורוחניים, אשר מקדמים רווחה רב-ממדית של מקבלי הליווי.

שאלות פתוחות

“כבר בהתחלה כשאתה שואל שאלה פתוחה 'מה שלומך ואיך עבר השבוע' אז הוא זה שמוביל את השיחה. בזה ששאלת שאלה פתוחה, הוא לוקח אותך למקום שהוא מדבר עליו” (מלווה).

נשימה וכוונה

“בתחילת כל מפגש עשינו תרגילי נשימה והתכוונות. להתנתק מהחוץ, להתמקד בהווה שלנו ולהתחבר לקבוצה” (עו"ס צמ"ד).

היבטים גופניים

“זה יכול להיות במשהו מאוד פיזי, זאת אומרת דברים יותר גופניים, להרגיש את עצמך... להיות מחובר לכאב, לאיפה הכאב עכשיו בגוף, להיות עם הגוף” (מפקח).

דמיון מודרך והרפיה

“ברוב המפגשים הייתה עושה התכוונות וזה... מרגיעה אותי... היא

כלים השלכתיים

"בקבוצה הזו השתמשתי בצמחים... יש בהם משהו נושם, משהו דומה לאדם... ומשם כל אחת סיפרה אחרי שלקחה את הצמח הזה אל העולם שלה. גם סיפרו על דברים יפים שיש בעולם שלהם שהם דומים ליופי שבצמחים" (מנחה).

"השתמשתי בקלפים טיפוליים ועשינו סיפור משותף, כל אחת בחרה קלף וכל אחת מוסיפה על השנייה" (מלווה).

שחרור רגשי ומתן אישור לבכי

"תמיד היא אמרה לי 'אם בא לך לבכות, את יכולה לבכות', כל הזמן... זה משהו שלמדתי לעצמי, אם בא לי לבכות אני בוכה" (מקבלת ליווי).

תפילה

ביטוי התקווה והרצון באמצעות תפילה הוא אחד הכלים הבולטים בליווי הרוחני, הן שימוש בתפילות "רשמיות", המוטענות בתכנים אישיים והן תפילות אישיות, הנאמרות או נכתבות על ידי מקבל הליווי.

"נושאים כמו תפילה זה משהו שכן מייחד את הליווי הרוחני, כי אנחנו נכתוב תפילה אישית ביחד. תפילה, תפילה לבכי. אם אתה לא מסוגל לבכות ולפרוק את הכאב הנוראי הזה בבכי אז אתה מתפלל על הבכי ה'ללואי שאוכל כבר לבכות'" (מלווה).

טקסים

כחלק מהגמישות והיצירתיות הקיימת בליווי הרוחני, במהלך מפגשי הליווי, לעתים, המלווה יוצר טקסים המתכתבים עם עולמו הפנימי של מקבל הליווי.

"להשתמש בטקס, ליצור טקס שהוא יכול להוות פתיחה והזמנה כאילו לעולם הרוח" (מלווה).

מדברת בקול עדין כזה... תרגישי את עצמך... פה בחדר רק אני והיא ואני הרגשתי שהיא עושה את זה בשבילי, תנוחי, תנשמי. כל היום אני הייתי רצה, כל הזמן אתה כאילו על העצבים שלך. לחוץ וזה. וככה יושבים, מרגיעה אותי ואני ככה מרגישה בעצמי, בגוף שלי... נתן לי להרגיש את עצמי, לנשום, לנוח... הפסקה, עכשיו את בשביל עצמך ואז אפשר להתחיל לדבר ואני מתחילה והיא מקשיבה" (מקבלת ליווי).

מגע

"יש פעמים שהיה משהו מאוד עצמתי ומעורר רגשות, אז אני אומרת 'בואו נקום ונחזיק ידיים נהיה עם האנרגיה שנוצרה פה'. בואו נהנה מהעצמה הקבוצתית הזו ונקבל ממנה כוח. זה זמן לחיבוק... אנשים מתקשים לגעת" (מלווה).

שימוש בחגים ובמועדים בלוח השנה

"עכשיו הם החליטו להכניס אותי יותר עמוק ואני מכינה סדר ט"ו בשבט. אמנם זה רק עשר דקות, אבל זו התקדמות... אני אשתתף בהכנות לפורים ואראה היכן אני יכולה להכניס ערך מוסף..." (מלווה).

שבת

"יש לנו מסורת ויש דברים שכיף לקחת משם... כולם הדליקו נרות. זה לא היה מובן מאליו, כל פעם זה התחיל בלא... לא... לא... אבל בסוף כולם התכנסו ביחד עם המדריך והדלקנו יחד ואכלנו עוגה ושתינו תה וברכנו, וזה היה מאוד יפה" (מלווה).

טקסטים

"השתמשנו בטקסטים עם הגדרות מאוד רוחניות לכל אותם ביטויים ורגשות שהרגשתי. פתאום ראיתי בטקסטים שאני קורא תשובות לאותן שאלות מהותיות שבעצם ישבו לי על הלב בצורה מאוד כואבת. והשעה הזו באה ואפשרה לבוא ולבטא את אותם דברים" (מקבל ליווי).

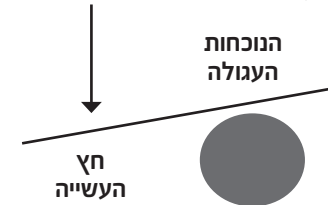
שימוש בשירים

"היא השמיעה לי שיר וזה ממש נגע בי. גם נושא החתונה אצלנו זה קשה... והיא נגעה בזה והבינה והביאה את השיר. אחרי השיר הוצאתי דברים..." (מקבלת ליווי).

4. תהליך ההשתלבות של הליווי הרוחני

4.1 כש"עיגול" פוגש "חץ"

באופן כללי ניתן היה לזהות לכל אורך תהליך ההערכה, איכות משותפת, המאפיינת את הליווי הרוחני והיא היותו "עגול" - במובן של נוכחות וליווי גמישים, המחפשים אחר מהות שאינה מדידה, תוך שמירה על תחושת חופש. זאת, לעומת מערכות ותפיסות טיפול המאופיינות באיכות של "חץ" הממוקד בעשייה המבוססת על סדר יום ומטרות משנה הנגזרות ממנה, כאשר ישנן דרכים מסוימות ומוגדרות לביצוע פעיל. כל זאת, תוך הובלה של נותן השירות ושמירה על גבולות ברורים.

גישה זו חייבה את המלווים הרוחניים לבנות ולייצר לעצמם מודל עבודה חדש, שיאפשר לגשר על הפער המהותי הנתפס בין התפיסות. כנקודת מוצא, במקרים רבים היו קיימים **חשדנות**, **מתח והיסוס** מול הליווי הרוחני. זאת, כתוצאה מסיבות שונות, בהן חשש מהלא מוכר, חשש מהלא מוגדר, דעה קדומה על המושג "רוחני" כדבר מיסטי או דתי, חשש מפגיעה בטריטוריה מקצועית וכדומה. ההבדל המהותי בין החץ לעיגול עלה כגורם הבסיסי שהצריך את המלווים הרוחניים לבנות ולייצר לעצמם מודל עבודה חדש.

מנייתוח הראיונות עלו מספר שלבים בולטים: **השלב הראשון** - במפגש של הליווי הרוחני שהוא המאפשר את **החיבור הבין-**

אישי הראשוני והאמון הבסיסי, דורש מהצדדים השונים להסכים להיות במרחב מעורפל, הדורש סבלנות והכלה של הלא ידוע, תוך גישוש אחר נקודות החיבור וההשקה לקיים, הן ברמה האישית של מקבל הליווי והן ברמה המערכתית. מצד המלווים הרוחניים, **שלב זה אופיין כטומן בחובו קשיים רגשיים על רקע מעורפלות התפקיד ואי הנראות שלהם במערכת**. לאחר מכן מגיע **השלב השני**, המאופיין יותר ביוזמה ובעשייה מצד המלווה הרוחני. מול מקבל הליווי, במישור האישי, מדובר על שאלות פתוחות, המעודדות ביטוי עצמי או הצעה לשימוש בכלים שונים. במישור המערכתי, מדובר על חיפוש דרכים להשתלבות באמצעות עבודה משמעותית בתוך וכחלק מהמערכת, תוך שמירה על גבולות גזרה מקצועיים ותיאום מול הגורמים הרלוונטיים, ועם זאת, שמירה על הייחודיות של הליווי הרוחני בתוך המסגרת. עיקר המאמץ בבניית שלב זה היה על כתפיו של המלווה הרוחני, שנדרש לזהות את המקומות שבהם הוא יכול להביא את ייחודיותו לכדי ביטוי, הן מול מקבלי הליווי והן מול המערכת.

רק לאחר הצלחת השלב השני מופיע, הן ברמה האישית והן ברמה המערכתית, **השלב השלישי**, המהווה **הכרה בערך ובתרומה המשמעותית והייחודית של הליווי**, שיתוף פעולה גובר מצד המערכת, מוכנות להטמעת הליווי לתוך המערכת באמצעות הבניה וכמובן חיזוק הרצון בהמשך העבודה המשותפת.

4.2 מאפיינים מקדמי השתלבות בתוך מסגרות

אלמנטים שונים בעבודת הליווי הרוחני אפיינו את השתלבות המלווים הרוחניים במסגרות השונות ואפשרו את ההכרה בערך התרומה של הליווי הרוחני. בהתאם לכך, נציין מספר מאפיינים מהותיים בעבודת המלווים הרוחניים, שבלטו בהשפעתם על הצלחת ההשתלבות:

א. ענווה, שוויון וחוסר איום

יכולתם של המלווים להגיע ממקום צנוע ושוויוני, שאינו מאיים על שותפי התפקיד הקיימים במערכת, תוך נכונות למיידה סבלנית של מאפייני המקום, האוכלוסייה והצוות, אפשרו להניע תהליכים באופן מיטבי ולצמצם התנגדויות:

“המלווה הביאה משהו צנוע, ללא איום, אז החששות שהיו כלפיה וכלפי התחום נמוגו” (מנהלת).

“אני חושבת שמה שאפשר את זה שבאתי בהתחלה ושתקתי, למדתי... זו חוויה שמה שעזר לי לעבור אותה זו איזושהי ענווה בסיסית. כי באמת מי אני? אני באה למקום עם כל כך הרבה כאב וסבל, אני לא הנושא, אני לא צריכה שיתייחסו אליי... אני פשוט מספיק בוגרת כדי שאני אוכל לספוג את המקום הזה שאני עכשיו שקופה לכולם, ונראה מה יהיה” (מלווה).

ב. “להיות שם” - נוכחות עקבית, עדינה והדרגתית

היכולת של המלווים “להיות שם” באופן עקבי ולא לוותר גם נוכח קשיים, אתגרים ותקיעויות, אפשרה להם לקבל בהדרגה מקום נוכח יותר הן מול האוכלוסייה והן מול המערכת. עם זאת, מודגש, כי נוכחות כזו נבנתה באיטיות ובעדינות, תוך זהירות לא להיכנס לטריטוריות של אנשי מקצוע אחרים וכן תוך זהירות מדחיפה, דחיקה או כניסה למרחבים אישיים של אוכלוסיית היעד ללא הזמנה מפורשת:

“צריך להבין שזה מאוד הדרגתי וצריך להיות קשוב, לא להשתלט על המרחב בכלל ובטח לא מהר מדי... זו נוכחות ראשונית וזהירה... בהתחלה הייתי קצת עציץ... רק שוהה שם” (מלווה).

“התחלה מהוססת, שהתבססה על שהייה עקבית שהתפתחה לשיחות אקראיות... אם הוא היה דוחק קצת יותר יכול להיות שהוא היה מפוספס... זה מיומנות, זה עדין, פשוט להיות שם” (מנהל).

ג. עשייה, יוזמה ונראות

לאור אי-ההיכרות עם הליווי הרוחני ואי ההבניה של התפקיד במערכת, הצניעות והשהייה השקטה, שאפיינו את שלב הכרת המערכת והאוכלוסייה, היו שלב מכין לאקטיביות וליוזמה, שהמלווים הרוחניים נדרשו להם כדי ליצור קשר ראשוני עם אוכלוסיית היעד ולאפשר בהמשך הדרך עבודה רוחנית. אקטיביות זהירה זו נעשתה באמצעות ניצול הזדמנויות יום-יומיות ובאמצעות ייזום ויצירת תשתיות ועוגנים קבועים יותר לקשר:

“הבאתי עוגה והכנתי תה וישבנו... כולם הדליקו נרות. זה לא היה מובן מאליו, כל פעם זה התחיל בלא... לא... לא... אבל בסוף כולם התכנסו ביחד והדלקנו יחד ואכלנו עוגה ושתינו תה ובירכנו, וזה היה מאוד יפה... זה מראה שיש פה פוטנציאל, שיש אפשרות” (מלווה).

“הכול זה ניצול הזדמנויות... אני כל הזמן עסוקה בלנצל הזדמנויות, לנצל חללים ולראות חלונות ולהזמין” (מלווה).

“עשינו חשיבה איך לעשות את הפריצה... איך להניע את זה הלאה... באיזה שלב לקחתי צעד אחורה ואמרת לי [למלווה] לקפוץ למים... אתה צריך לזום” (מנהל).

במיוחד לאור אי ההיכרות של אנשי הצוות עם הליווי הרוחני ובהתייחס לחששות ולדעות קדומות ביחס אליו, ללא ספק, הצלחתו של המלווה הרוחני עם אוכלוסיית היעד היא נדבך מרכזי בקבלת המלווה על ידי שאר אנשי הצוות. הדבר הצריך מהמלווים ליצור נראות ופומביות לתפקיד:

“נכנסתי ללב של הצוות בגלל שנכנסתי ללב של הבנות והם ראו שאני יכולה לתרום משהו, גם הצוות, כשראה שאני מצליחה ליצור קשר טוב עם הבנות אז נוצרה שם איזו שהיא הערכה” (מלווה).

“רק ברגע שהמלווה יוכיח בעשייה את כוחו, רק אז שאר אנשי הצוות ירצו לשתף אותו” (מרכזת מקצועית).

ד. תהליכים פנימיים מקבילים - סבלנות, קבלה והכלה של אי-ודאות

לצד התהליכים "ההיצוניים" במערכת, התחוללו גם תהליכים פנימיים מקבילים ומתמשכים אצל המלווים עצמם, שאפשרו בתורם את היכולת "להיות עם" האדם שמולם, ועם מצבי אי הוודאות והעמימות שליוו את ההשתלבות שלהם במסגרות השונות. פעמים רבות, הדבר דרש מהמלווה להניח את עצמו ואת אמונותיו בצד, לאפשר מרחב לעולם של מקבל הליווי, גם אם אינו עולמו שלו או אף נוגד לו. מדובר על עבודה פנימית אינטנסיבית, שהמלווה הרוחני נדרש לעשות עם עצמו, אשר תחילתה באי-ביטוי של ביקורת ושפיטה או הימנעות מלקדם סדר יום מסוים, והמשכה ביכולת להשקיט את הקולות הללו אף בתוכו מתוך קבלה וכבוד לזולת:

"אני כל הזמן צריך להיות עם עצמי. כלומר לחפש את המקום הזה בתוכי... לקבל ממנו השראה... להיות קשוב אליו בתוכי. זה היכולת לפעול בתוך אי-ודאות, שבעיני מאוד קשור לרוח ואמונה, כי יש צד שמאוד רוצה לדעת מה צריך לעשות, ומה התשובה, ומה אמורים לתכנן, מה הבעיה של הבן אדם ואיך לפתור אותה. ליווי רוחני עובד הרבה על להשתיק את הדבר הזה... וזה דורש הרבה סבלנות והרבה הכלה" (מלווה).

"זו עבודה, כי באופן טבעי אני פוגשת מישהו והוא מספר לי את הסיפור שלו וישר כמובן עולות לי מחשבות... ביקורת, שיפוט... הדברים האלו עולים. והאימון שלי, הלימוד שלי במשך כל השנים האלו, הוא לא לבחור בהם, להשתיק אותם ולזכור שבשביל שאני אפגוש אותו - אני צריכה לראות אותו ולא את הקולות שאני מלבישה עליו. וזאת עבודה... ללמוד לקבל את מה שהייתי מביאים - זו עבודה רוחנית בעיני. התהליך של לקבל הוא התהליך רוחני בעיני" (מלווה).

4.3 מתח פנימה והחוצה בין עשייה לנוכחות

כסיכום, כאשר מתבוננים על ההשתלבות של הליווי ניתן לראות,

כי הממשק בין הליווי הרוחני, המאופיין, כאמור לעיל, בנוכחות מעוגלת ורכה, לבין מערכות ומסגרות מובנות, המאופיינות בעשייה ממוקדת ומוגדרת, משקף תנועה בין קטבים שלכאורה יש מתח ביניהם: בין קוטב העשייה וההחזקה לבין הקוטב הגמיש, המכיל והפלאידי. מאפיין זה עומד בבסיס המורכבות של השתלבות הליווי הרוחני במערכות הקיימות.

5. הכרה בערך ובתרומה של הליווי הרוחני

במהלך הראיונות נפגשנו בביטויים רבים ושונים של הכרה בתרומה ובערך הייחודי שהביא הליווי הרוחני.

5.1 יצירת קשרים משמעותיים

כל מקבלי הליווי מדווחים על קשר מאוד משמעותי שנוצר עם המלווים הרוחניים, וגם ברמה המערכתית, המנהלים מדווחים על השתלבות יפה של המלווה בתוך המסגרת ועל כך שנוצרו קשרים משמעותיים בין המלווים לנוער ולאנשי הצוות האחרים. ההכרה ביצירת קשרים משמעותיים, הן ברמה האישית והן ברמה המערכתית, היא השלב הראשון וההכרחי בהכרת התרומה של הליווי הרוחני.

"ילדה אתיופית שלא שמה על אף אחד, מקללת כל היום. פתאום, היא יושבת איתי בחדר האוכל ודרך הקלפים מספרת לי על עצמה" (מלווה).

"אני מרגישה אליה הכי קרובה בעולם בשעה הזאת שאנחנו ביחד. אני יכולה להגיד לה מה אני חושבת ואיך אני מרגישה בדיוק ולדעת שהיא הכי מקבלת את זה... כל דבר. מקבלת אותי כמו שאני. היא לא מבקרת אותי... אני אוהבת את זה... היא יכולה לשאול אותי כל דבר, ממש כל דבר, ואני אענה לה! הליווי הרחני פתח בינינו קשר מאוד מאוד משמעותי בגלל שהרגשתי חיבור אליה" (מקבלת ליווי).

5.2 הפחתת חששות והתנגדויות ויצירת אמון

המשך לקשרים המשמעותיים שנוצרו, נבנה אמון גובר והולך, ברמה אישית ומקצועית, במלווה ובלייווי מצד כל הגורמים, על אף ההתחלה החשדנית והמהוססת. יחס זה מבטא שלב נוסף בהכרה בתרומה ובאיכות שמביא המקצוע:

"כל דבר שהיא אומרת לי אני מאוד מקבלת את זה. אני מחזיקה ממנה מאוד, פשוט! אני סומכת עליה, פשוט ככה... אני מאוד מעריכה אותה על מה שהיא עושה" (מקבלת ליווי).

"היום אף אחד כבר לא בא ואומר לי 'אל תדבר עם הנער ההוא'... יש כבר עם אמון ביכולת שלי לעשות מה שאני מוצא לנכון. אני מקבל היום קרדיט לעשות" (מלווה).

"בשנייה שענינו על צורך שלהם [אנשי השטח] ואחר כך הם ראו את הבן אדם, ההתנגדות נגמרה והיה בסדר והדבר התחיל לעבוד... עברנו איזה שהוא מחסום אצל אנשי המקצוע. הצלחנו לפצח אותו... היום הם כבר שם..." (מפקח).

5.3 היטמעות במערכת

עקבות תהליך ההשתלבות של המלווים הרחניים במערכת, ניכר כי הם הצליחו להתקבל אליה ולהיטמע בה באופן אינטגרלי, גם אם עדיין נותרה עבודה בהיבט זה ושונוות בין המערכות:

"היום אני כבר מרגישה באמת חלק. אני כבר לא מרגישה שזה שם סימן שאלה על הקיום שלי כמו בהתחלה... היום אני גם כבר מרשה לעצמי להביע דעה" (מלווה).

"היא [המלווה] הצליחה להיטמע במהלך החיים בהוסטל. היא פשוט שהתה, נכנסה אט אט, מצאה את המקום שלה ויצרה קשרים משמעותיים. כל הפחדים שהיו לי בהקשר שלה לא התמששו, אז אני יותר רגועה עכשיו" (מנהלת).

5.4 הכרה בערך

דברי כל המרואיינים ניכר, שהתעוררה הכרה בערכו של הליווי הרחני ובאיכויות הייחודיות שהוא מביא עימו:

"זה כל פעם לצאת משם עם עיניים נוצצות, זה מדהים מה שקורה שם" (מפקחת).

"השימוש בטקסט והדברים שהוא הביא לשם, הביאו לעבודה מאוד משמעותית. זו הייתה הצלחה" (עו"ס מלווה).

"המלווה מביאה ראייה קצת שונה, הסתכלות אחרת, בוגרת, מעוצבת, היא נהדרת לצוות" (מנהלת).

"[המלווה] התחברה שם כל כך והגיעה איתו למקומות שאף אחד אחר לא היה יכול להיות איתו" (עו"ס מלווה).

"באופן מפתיע, באמת מפתיע, הבנות שיתפו איתי פעולה, אחר כך מהצוות הסתבר שזה וואוו!" (מלווה).

מרגע שנוצרה הכרה בערכו של הליווי הרחני, בוטא רצון להרחיב ולהמשיך את העשייה בכיוון זה. מצד המסגרות, מעבר לשביעות הרצון הכללית, הייתה אמירה, כי פרויקט זה נתפס כצעד ראשון בלבד בהכרת הליווי ובהבנייתו במוסד. מצד כולם היה רצון מובהק להמשיך את הפיילוט לשנה הבאה ואף רצון להרחיבו למסגרות נוספות בתחום:

"אני חושבת שיש הרבה הרבה אנשים שממש זקוקים לדברים כאלה" (מקבלת ליווי).

"הרגשתי איתה שאני מדברת עם עצמי... היא הצליחה לגעת בדברים שאני הייתי מתקשה להוציא אותם... הסתכלתי וראיתי שאני מוציאה המון דברים שאף אחד לא מכיר אפילו. הייתי מרגישה הרבה מאוד ביטחון... אף פעם לא חשבתי שאני אוציא דברים כאלה, בחיים שלי" (מקבלת ליווי).

ב. העצמת משאבים פנימיים

מעבר לאפשרות לבטא את הקושי והמצוקה בצורה מלאה, מקבלי הליווי מכירים בתרומה של הליווי הרוחני כמחזק וכמעצים. ניכר מדברי המלווים, כי הם נושאים בקרבם אמונה בחיוניות ובצמיחה של מקבלי הליווי, אמונה שמכילה גם קריאה עדינה לכוחות הללו לבוא לידי ביטוי. מהראיונות עולה, כי בעקבות המפגשים, גם מצד המקבלים, הופיעו גילויים של כוחות חיים ועצמה פנימית עד כדי אמירות של שינוי כולל שהתרחש בתוכם. כוחות אלה היו נסתרים קודם לכן מעיניהם של מקבלי הליווי והם מוצאים אותם כמחזקים את יכולת ההתמודדות והחיבור שלהם לחיים; כוחות אלה מהווים סוג של התפתחות ואף ריפוי.

"זה נותן לי כלים איך להתמודד עם הכאב. זה לא רק משהו רגעי שעכשיו היא תומכת בי וזהו... השיחות איתה גורמות למחשבה לאורך כל השבוע, ואני מרגישה שאני חושבת על הדברים בצורה עמוקה יותר, אחרת יותר... היא עזרה לי להיות סבלנית יותר, היא נתנה לי את החוזקה הזאת, אישיות יותר חזקה" (מקבלת ליווי).

"[היו] חורבות של נשים, נשים פשוט הרוסות מרוב כאב... והיום הנשים האלו נמצאות במקום אחר! ראות ברק בעיניים, ראות שמחה, הנשים האלה מרשות לעצמן לצחוק, לחשוב אחרת לפעמים ממה שהן חשבו בהתחלה, מרשות לעצמן לא רק לדבר על הכאב... פחות רגשות אשם... זה תהליך... שאין ספק שהיה שינוי" (מלווה קבוצתית).

לקבל ליווי רוחני... כל מי שנושק בנוער בסיכון יכול להרוויח בגדול. אבל רק אם זה רציני... חייבת הכנסה של המלווה ליותר משנה... להגדיל שעות למלווה זה קרטי - יותר ויותר. 51 שעות זה כלום. הנפח צריך לגדול וגם הנוכחות" (מנהלת).

"אני נורא רוצה שעוד עוסיו"ת יעשו את הקורס הזה. נורא נורא נורא בא לי לעשות לחלק מהעובדות שלי את הקורס הזה" (מפקחת).

"קורה שם משהו נהדר... הלוואי שהייתי יכולה לאפשר לה את המלווה לעוד שלוש שנים" (עו"ס מלווה).

"אני מרגישה אפילו שליחות וזה יהיה איום ונורא אם לא נצליח להכניס את זה לתוך המשרד" (מפקחת).

"כן זה עבד טוב! בעיני הצליח מאוד... אפילו ביקשתי עוד! הצתה לעשות פרידות, ואמרת 'אצלי אין פרידות! אנחנו חייבות להישאר ביחד אפילו אם הילדה שלי יוצאת מהגן. אין אצלי פרידות, תישכחי מזה!'... זה עשה לי טוב... באמת עשה לי טוב... אם יש בשנה הבאה, אני ממשיכה איתה!" (מקבלת ליווי).

5.5 התרומה בפרספקטיבה של מקבלי הליווי הרוחני

באופן ספציפי, כאשר נבחנו תפוסותיהם של מקבלי הליווי ביחס לליווי הרוחני בלטו ארבע קטגוריות מרכזיות:

א. מרחב בטוח לביטוי עצמי

מקבלי הליווי תיארו תחושה של קבלה והבנה עמוקה למצבם, אשר אפשרה להם להתבטא בחופשיות. הליווי הרוחני אפשר ביטוי עצמי שנעשה במרחב בטוח של הקשבה ואמפתיה, אך גם לעתים, תוך גירוי או הצבעה על נקודות שאינן מדוברות דרך שימוש בשיקופים שונים. דבר זה יצר אצל מקבלי הליווי תחושה עמוקה וייחודית של 'ממש מבינים אותי', מציאות זו הביאה להעמקת השיתוף לרובים עדינים, שלעתים הפתיעו אף את מקבל הליווי עצמו.

6. מבט לכיווני התפתחות עתידיים

6.1 הרחבת החשיפה והכשרת הלבבות

מעבר להיותו של הפרויקט ניסיוני בבדיקת הליווי הרוחני בקרב קהלים שונים וחדשים, הוא מעיד על מאמץ חשיפה משמעותי בישראל. קבוצת העמיתים הוגדרה מלכתחילה כקבוצת חשיפה לתחום, אך היופי הוא, שגם בחלקים היישומים של הפרויקט, כל הנוגעים בדבר הופכים להיות שגרירים של הליווי הרוחני. בכך כבר טמונה של הצלחתו של מיזם זה:

”ביחס לאנשי השטח שלי הצלחתי, הם כבר משוכנעים... והיום הם כבר שם, שגרירות של... כשנבוא למסד את זה, לאנשי השטח אני כבר לא צריך להסביר” (מפקח).

כאמור לעיל, רבים מהמרוויגים העלו את הצורך ואת הרצון בהגדלת החשיפה ליותר אנשים מהאוכלוסיות שכבר נכללו בפיילוט וכן לקהלים נוספים:

”לכולם זה מתאים, פשוט לכולם. אולי אם הבן אדם לא פתוח מספיק... כן, לשתף, אז לא... תלוי מה הבן אדם... אני חושבת שכולם צריכים לעבור תהליך כזה, גם גברים וגם נשים, אם הוא עצמו רוצה... כולם צריכים לעבור כזה תהליך, כולם...” (מקבלת ליווי).

פן נוסף הוא הצורך והרצון בחשיפה לכל אורך ההיררכיה - מרמת המטה, דרך הדרג המחוזי ועד לרמת השטח:

ג. קבלת נקודת מבט אחרת

העבודה עם טקסטים רוחניים כחלק מעבודת הליווי הרוחני היא בעלת אפקט תרפויטי על מקבל הליווי, אפקט הנועץ בשינוי זווית ההסתכלות על חייו, ממקרה פרטי העומד לעצמו לחלק מתמונה רחבה וכללית הרבה יותר. בכך הופך הכאב האישי לכאב כללי ולהתמודדות של המציאות כולה עם המוות והכישלון.

”כשאני מתחבר לרעיון הזה, אז המקרה שלי כאדם פרטי הוא אפסי לעומת הרעיון הכולל! מה יותר מבריא מזה?!... נקודת מבט, בדיוק. זה לא רק הכאב שלי, זה כאב כללי. זה רעיונות שמצאתי במקומות אחרים. הצלחתי לראות את זה באנשים אחרים שכתבו על אותם רעיונות ואותם דברים, שאני דוגמה קטנה, למשהו היותר גדול ולהתמודדות עם המשהו היותר גדול! ואז אתה רואה את הכול במשקפיים אחרות לגמרי” (מקבל ליווי).

ד. נורמליזציה

בליווי הרוחני מתאפשרת תחושה של ”נורמליות” של מקבל הליווי למול התחושות הלא פשוטות שהוא חש, לא רק בגלל חוסר השיפוטיות והיכולת של המלווה להכיל ולהישאר שם, אלא בגלל המפגש עם תכנים רוחניים המשקפים את המתרחש בליבו ואשר נאמרו על ידי הוגי דעות מוערכים לאורך ההיסטוריה:

”זה נותן לך אישור פנימי שהתחושות שאתה חש והשאלות שאתה שואל... לא אתה המצאת אותן. הן לא ייחודיות רק לך. הן מבטאות שאלות יסוד... מושגים כמו צדיק ורע לו, רשע וטוב לו... החטא ועונשו... שכר ועונש. אלו מושגי יסוד שבכל מקום בתוך היהדות וגם מחוץ לה... אלו שאלות שמעסיקות מאז שקם האדם וכנראה עד אחרית ימיו. והנקודה היא באמת לבוא ולראות שלא אתה המצאת את הגלגל... זה נורמלי ויש פה דיון ואתה חלק מהדיון” (מקבל ליווי).

"לחשוף עוד בכירים, מנהלי אגפים, במטרה לייצר מצב שאנשים בעלי השפעה במשרד יחדירו את הנושא של ליווי רוחני כמשהו רלוונטי לעבודת המשרד" (מפקחת).

"הייתי יורדת למפקחים המחוזיים, כי הם הכוח המניע" (מפקחת).

"הייתי לוקחת עוד רובד מנהיגות ביניים וזה המדריכים שלנו - אלו שנותנים בפועל את ההדרכה ליועצים שלנו. זה רובד מתחת למפקחים. הייתי לוקחת מדריכים - הם כבר בשטח, הם מול היועצים, כי את כל ההטמעות של הדברים אנחנו עושים אתם" (מפקחת).

"יכול להיות מפגש מאוד מעניין בין מפקחים ארציים, מחוזיים ואנשי שטח, שיווצר ביניהם שיח" (מפקחת).

הקבוצות בפייולט נחשפו לליווי לאורך תקופה ממושכת יחסית, אך בהחלט עלו קולות שמוצאים עניין גם בחשיפות קצרות וחד-פעמיות, לקהלים רחבים יותר, כגון עריכת יום עיון, כפי שנעשה לשכתב מפקחים במשרד הרווחה. יום עיון זה נעשה, לדוגמה, כיוזמה של חלק ממשותפי קבוצת למידת העמיתים.

"יש באגף שלנו פורום השמונים ועשינו יום ברמת אפעל לכל המפקחים. שמנו את הטעם לפני כל המפקחים, שכל אחד יחשוב אם זה פוגש אותו ואם הוא רוצה ללמוד את זה יותר" (מפקחת).

"העברנו השתלמות לחדר המורים שקראנו לה: 'רואים את המורים'. והם אמרו שפעם ראשונה שיש להם תחושה שיש להם מקום והם יכולים לדבר, להביא את עצמם. זה העניין. בעצם פגשנו אותם במקום שהם נמצאים ושאלנו אותם מה שלומכם. ההשתלמות הסתיימה והם פשוט דורשים שההשתלמות הזו תמשיך" (מפקחת).

6.2 הכשרה והעשרה מקצועית

בפרויקט "בשביל הרוח" נכללו שני מאמצים יישומיים, המייצגים שני קולות, בשאלת הטמעת הליווי הרוחני בישראל; כיוון אחד

היה הכנסת מלווים רוחניים למסגרות ולאוכלוסיות חדשות, כגון אבדן ושכול ונוער בסיכון. כיוון שני היה העשרה של אנשי מקצוע בשפת הליווי הרוחני, כגון קבוצת הלמידה של העמיתים וקבוצת העובדים הסוציאליים של צמ"ד. יש לציין, כי מהממצאים עולה, שהכנסת הליווי הרוחני למסגרות התבררה כמורכבת במיוחד במקומות בהם היא נעשתה באמצעות דמות חיצונית חדשה של מלווה רוחני. במקומות שבהם הליווי הרוחני הוכנס באמצעות אנשי מקצוע קיימים, כמעט שלא עלו סוגיות אלה. עם זאת, נשמעו קולות המזהירים מהעשרה שטחית יחסית של בעלי מקצוע בכלי הליווי הרוחני, כאשר נדרש תהליך הטמעה של תחום חדש זה, במיוחד בשלב זה, באמצעות סוכני שינוי מובהקים, שעברו תהליך לימוד ארוך ועמוק ומתמקצעים בתחום.

עלה רצון ממשי לחשוף בעתיד את הליווי הרוחני לקהלים נוספים, כגון עובדות סוציאליות באגפים שונים של משרד הרווחה ויועצות חינוכיות בבתי ספר. גם בקרב האוכלוסייה שכבר נחשפה לרעיון, יש רצון להעמיק את הידע בקורס המשך ועלה הצורך שחלק מההכשרה בשפת הליווי הרוחני תכלול הדרכה גם לאחר סיום הקורס, בכל הקשור לתהליכי ההטמעה במסגרת העבודה.

א. שילוב ליווי רוחני באמצעות מלווים רוחניים

"העמדה שלי די ברורה. זה בסדר לחשוב גם וגם, אבל בגדול אני חושב שצריך לחשוב על זה כעל מקצוע. לפעמים נכון להגיד שזה ליווי רוחני וזה CBT ואלו שני דברים שונים. את זה איש מקצוע אחד יעשה ואת זה איש מקצוע אחר יעשה והבן אדם יחליט מה מתאים לו" (מפקח).

ב. שילוב הליווי הרוחני באמצעות אנשי צוות שיעברו העשרה בשפת הליווי הרוחני

"אנחנו לא רוצים להוסיף למשרד החינוך עוד מקצוע של ליווי רוחני... כרגע אנו נמצאים במחשבה, שהיועצות תלמדנה את הליווי הרוחני ותכנסנה את התחום הזה לבית הספר" (מפקחת).

"אם אתה שואל אותי מה הייתי רוצה לעשות... הייתי רוצה שלכל העובדים הסוציאליים יהיה את הארגז כלים הזה... אם הייתי יכולה הייתי רוצה שכל העובדות הסוציאליות שעובדות תחתיי, לפחות עשר מביניהן, הייתי שולחת למסע כזה. הייתי הופכת אותן לעובדות הרבה יותר טובות" (מפקחת).

בנוסף לכך, יש לציין לגבי ההכשרה והעשרה מקצועית, כי גם בקבוצת העובדות הסוציאליות של צמי"ד, שעברו העשרה בשפת הליווי הרוחני, עלה הרצון להמשיך ולהעמיק את הידע באמצעות קורס המשך:

"שלקורס הזה יהיה המשך, שאולי יהיה מחולק לשלבים. אני לא יודעת מה יהיה בשלב השני, אבל שיהיה יותר מעמיק. שיהיה יותר אולי לכיוון של הכשרה, כי אנחנו טעמנו מזה ואני מאמינה שיש עוד דברים שנוכל לרכוש אותם" (עו"ס צמי"ד).

6.3 קידום התערבויות מעשיות

מעבר להכשרת הלבבות באמצעות חשיפת התחום לאנשים חדשים והעשרה מקצועית לאנשי טיפול קיימים, עיקר המאמץ הוא בהכנסת מלווים רוחניים למסגרות מגוונות וכמובן המשך הפעילות במסגרות שכבר נחשפו לרעיון, כפי שדרשו בעצמן:

"אני לא יכולה לחשוב על שום מקום שמתעסק בנוער בסיכון ונעדרת בסיכון - לא מכירה שום מקום שלא היה יכול ליהנות מלקבל מלווה רוחני. ממקומות לנוער מחוסר קורות גג ועוד מגוון עצום ועד הוסטלים, מעונות נעולים... כל מה שנושק בנוער בסיכון בעיניי יכול להרוויח Big time מלהכניס מלווה רוחני" (מנהלת).

"אישה אחרי לידה צריכה ליווי... מי מלווה אותה? המקום הממסדי שאמור ללוות אותה זה טיפת חלב... למה שהאחיות של טיפת חלב... משהו בתפיסת העולם שלהן לא יראה קצת מעבר לטכני? שישאלו את האישה מה שלומה, איך את, מי עוזר לך, איך את מתמודדת. לא רק לשקול?!" (מפקחת).

"זוג לפני לידה - הוא אוכלוסייה לנושא. הולך להיות משבר, וצריך להתכונן לקראתו" (מפקח).

7. תנאים מקדמי הצלחה

במהלך הראיונות עלו תנאים ותהליכים מערכתיים שונים שנתפסו בעיני הנשאלים כתנאים מקדמי הצלחה, שחשוב לשים לב אליהם בשלבים הבאים לקראת המשך הפרויקט. נקודות אלו דורשות התייחסות, עיבוד ומחשבה מעמיקה על מנת להסיק את מרב המסקנות ולהתחיל מנקודה מיטבית בשלב הבא.

7.1 זיהוי צרכים מערכתיים

הצלחה של הכנסת הליווי למערכת מסוימת תלוי קודם כל בזיהוי צרכים מערכתיים, שאין להם מענה, ובהצעת הליווי הרוחני כנותן מענה לאותו צורך:

"אם מישהו הצרכים של האוכלוסייה שלו ממולאים אז למה לו להכניס משהו חדש? למה לו להתעסק עם זה? המוטיבציה שלו תהיה מאוד קטנה מראש... זה יהיה בשביל המשחק ולא באמת... ירד לי האסימון שענינו על צורך שלהם. בלי קשר לליווי הרוחני. היו להם חסרים מטפלים, בצפון זה לאנשים שהיו רחוקים מהמרכז סיוע, אז הגיעו אליהם הביתה. גם פה בירושלים העמדנו את הכלי למקרים שלא עמדו בקריטריונים לקבלת תמיכה קיימת, וכך זה ענה על צורך ארגוני" (מפקח).

7.2 פתיחות

עצם טיבו של הליווי כתחום מיוחד ולא מוכר, יחד עם הצורך לבנות מודל ייחודי לכל מסגרת חדשה, מצריכים הנהלה ומערכת הפתוחים להתנסויות. מקום סגור, שמחפש חלוקת תפקידים קלאסית ומדויקת ובעל תפיסות שמרניות, יתקשה להכיל בצורה אפקטיבית את הליווי הרוחני.

7.3 הכנה מוקדמת של הצוות באמצעות התנסות אישית

עקב החדשנות של הליווי הרוחני, היה ברור מלכתחילה, כי יש צורך להכין את הקרקע לקראת כניסת המלווה למסגרת. אולם מסתבר, כי אירוע החשיפה שנעשה לא הספיק וגם לאחריו רמת ההכרה וההבנה של תפקיד המלווה הייתה נמוכה מאוד. בהמשך לכך נמצא, כי הכלי האפקטיבי ביותר להיכרות משמעותית היא התנסות אישית ומתמשכת של הצוות עם הליווי הרוחני. כמו כן, לפעילות של המלווה עם הצוות במהלך השנה יש כוח להבהיר מהו ליווי רוחני, להפחית חששות מקצועיות, לחדד את האבחנה בין ליווי רוחני לבין דתיות, לייצר הזדמנויות לקשרים אישיים, ליצור שיתוף פעולה ולעודד תחושת שייכות לצוות. מעבר לכך, ללא ספק, המלווה יכול לתרום גם לצוות עצמו, הן בהענקת ליווי רוחני לצרכיהם והן בהעשרה מקצועית בכלים של ליווי רוחני.

“הרגשתי שגם זה היה נקודה משמעותית עבור הצוות בהבנה של מי אני. הרגשתי שהם אומרים, אה יש לו משהו לבחור הזה שגם אנחנו יכולים להרוויח. זה גם עזר בהתקבלות שלי” (מלווה).

7.4 דמות מפתח המעניקה ליווי רציף למלווה

הנוכחות של דמות מפתח במערכת, המהווה כתובת יציבה המעניקה למלווה גיבוי, ליווי והדרכה רציפים, היא משמעותית לתהליך ההשתלבות:

“זה בדיוק סוג המקומות שאתה צריך עוד איש מקצוע או מנהל או supervisor שרואה אותך ומראה לך את עצמך בנקודות אלו” (מלווה).

7.5 הדרכה

מהראיונות עלה צורך בהדרכה חיצונית מול המלווה וההנהלה, שתלווה את תהליך ההטמעה של הליווי בתוך המסגרת ותתמודד עם הקשיים השונים הנלווים לתהליך זה. בנוסף לכך, יש צורך בהדרכה מקצועית למלווה, הן מכיוון הליווי הרוחני והן מכיוון צורכי אוכלוסיית היעד. מאחר שלעתים מדרך אחד אינו יכול לתת מענה לשתי הדרישות, יש לתת את הדעת, כי על המלווה לעשות את החיבורים שבין תחום הטיפול ותחום הליווי באוכלוסיית היעד. במידת האפשר, ככל שבעלי תפקידים במסגרת, המשיקים לפעילות המלווה, יהיו אלו המעניקים את הפן בהדרכה העוסק בהתמודדות עם האוכלוסייה המדוברת, כך תגדל אפקטיביות ההשתלבות ויפחתו החיכוכים על רקע של טריטוריה מקצועית. יש לעגן את ההדרכה בלוח זמנים מובנה וכמובן לאפשר התייעצות רציפה לפי הצורך.

“זה חייב להיות מלווה בהדרכה. בעיקר הדרכה מערכתית, איך כל אחד מייצב את עצמו בתוך המערכת ובונה את הזהות המקצועית שלו ולא רק כיחיד אלא כחלק ממערכת. איך אני יכול להרוויח מהשני ולא רק להפסיד מהשני” (מפקחת).

7.6 המלווה הרוחני כחלק אינטגרלי מהצוות

הליווי הרוחני הוא פונקציה חדשה וייחודית במערכת, מציאות המציבה את המלווה במיקום פוטנציאלי של דמות חיצונית, שאינה חלק מהצוות. על רקע זה הייתה חשיבות בכך, שההנהלה ראתה במלווה איש צוות על כל המשתמע מכך: השתלבות בישיבות צוות, פעילויות ותורנויות לסוגיהן. יש לציין,

מלווה רחמי יכול לעשות ככה וככה, בוא נראה, פעם בחודש הוא מקבל חצי שעה להביא משהו לישיבת הצוות. פעם בחודש או חודשיים בשיחת המעון הוא פותח או מסיים עם משהו" (מלווה).

7.9 המשכיות

הדמויות השונות שרואינו העלו את הצורך המובהק בהמשכיות של הפרויקט, מתוך הכרה, שטווח הזמן שנכלל בפרויקט אינו מספיק, הן על מנת להבין את השפעת הליווי הרחני לעומק והן משום שקהל היעד דורש וצריך את המשך הקשר. אמנם נכון לכתיבת שורות אלו קיימת המשכיות חלקית, אולם במבט לעתיד, מומלץ ליצור המשכיות ביותר אפיקים, וכמובן גם לחזור למסגרות שנכללו בפרויקט זה ובהן כבר נכנס הליווי, על מנת לאפשר את המשכיות גם בהן:

"יש ליצור קשר עם בתי ספר לליווי רחני כדי להתמקצע כבר בתקופת הלימוד ולעשות התנסות מעשית באוכלוסייה המסוימת הזו" (מפקח).

"וצריך עכשיו התמדה ונחישות. לא להפסיק... יש כמה ראשי גשר בכמה מקומות וצריך לתחזק אותם... ועכשיו השאלה, איך אני משאיר את הכלי שם. איך אני משאיר את הקשר הזה עם המלווה הרחני שהם כבר מכירים אותו, ואיך אני דואג לתקצוב שלו. איך את הקשרים הקיימים - איך אני טיפה מעבה אותם" (מפקח).

7.10 מיסוד

מטרת העל היא, שהמערכת תוכל לכלול את הליווי הרחני בלי צורך בתקצוב מיוחד חיצוני שמגיע מהג'וינט, אחרת, יש חשש לקיומו בטווח הארוך. מאחר שמערכות ציבוריות יחסית איטיות בתהליכי שינוי, והזכאות לתקציבים בנויה על הגדרות פורמליות של נגישות למכרזים וכדומה, יש צורך לעבוד כבר כעת על התאמת הדרישות של המערכת על מנת שתחום הליווי יוכל להיכלל בקריטריונים הנדרשים:

כי אינטגרליות זו יכולה לאתגר את תחושת הייחודיות של המלווה הרחני:

"החלטנו ביחס למלווה הרחני כמה נקודות: מספר שעות שהיא תהיה, שהיא הופכת לאשת צוות לכל דבר ומשתתפת בפגישות הצוות, שהיא פשוט תהיה, תשהה. קודם כל, להיטמע במהלך החיים בהוסטל של ההוסטל ושל הנערות" (מנהלת).

7.7 בניית עבודת צוות והגדרת גבולות גזרה מול הצוות הטיפולי

מאחר שהליווי הוא בעל מאפיינים טיפוליים ועם זאת אינו מובנה, עולים חששות שונים מצד הצוות הטיפולי, המקשים על שיתוף הפעולה וההשתלבות. לשם כך, יש לקדם עבודת צוות טיפולית, הכוללת גם את המלווה ובמקביל לשמור על בהירות גבולות הגזרה. על רקע זה יש חשיבות, כי ההנהלה תראה במלווה איש צוות על כל המשתמע מכך: השתלבות בישיבות צוות, פעילויות ותורנויות לסוגיהן. במקביל, על המלווה עצמו למצוא את הדרכים לפעול על מנת להשתלב בתוך המסגרת.

7.8 הבניה

יצירת הבניה של התפקיד במערכת, תוך שמירה על האיכויות המייחדות את הליווי הרחני, נעשתה בהדרגתיות ובחלקיות בהתייחסות לדברים מאוד ייחודיים, כגון זמן ומקום קבועים. ההבניה אפשרה תחושת ביטחון וסיפקה כלים לעבודה יציבה עם אוכלוסיית היעד. עם זאת, הדרך כיצד ליצור את הבניית התפקיד מהווה אחד האתגרים העיקריים בתהליך השתלבות הליווי הרחני במסגרות שונות:

"צריך גם להבנות קצת יותר את התפקיד. אין כאן הבניה אחת לתפקיד, אבל צריך לעשות חשיבה משותפת עם ההנהלה, להסתכל גם על לוח השנה וגם על לוח השבוע ולהגיד, אוקיי,

”צריך מחשבה על מיסוד. איך דבר כזה - פרויקט של שלוש שנים. אם אין מהתחלה מחשבה על איך הוא מתמסד בשלוש שנים פלוס יום, זה לא שווה. הוא בעייתי ואני אומר את זה במלוא הרצינות. כמה שיגידו שלוש שנים זה המון... מההתחלה צריך לחשוב על מיסוד. להתחיל גם לפרוט את זה לפרוטות ולחשוב איך העסק הזה מתמסד. מקום שעושה את זה מה ההליכים שהוא צריך לעבור על מנת שהוא ייקח את זה על עצמו” (מפקח).

8. ליווי רוחני בנוער בסיכון

א. היחידה לקידום נוער במעלות

המערכת מורכבת מהנהלה (מנהל ומרכזת מקצועית), 17 מורים מקצועיים וצוות הדרכה טיפולי (מדריכה ראשית ועוד שתי מדריכות). השירות ביחידה מורכב משני ענפים: ענף חינוכי-טיפולי, הנעשה בעיקר על ידי צוות המדריכות, שתפקידן לטפח את הקשר עם הנוער באופן רציף באמצעות פגישות אחת לשבוע-שבועיים, בנוסף לקשר טלפוני מתמשך. הענף השני הוא קידום ההשכלה, הנעשה על ידי צוות המורים, החל מאבחון ליקויי למידה, דרך פיתוח מיומנויות למידה ועד לכניסה למסלול אקסטרני לקראת קבלת תעודת בגרות או תעודת סיום 12 שנות לימוד. אוכלוסיית הנוער כוללת כ-40 בני נוער, בנים ובנות בגילאי 16-18, שנפלטו ממערכת החינוך והם משתתפים בפעילויות היחידה לקידום נוער במשך השבוע. המלווה נמצא בימי ראשון וחמישי, כך שהוא נפגש רק עם הנוער שמגיע בימים אלו. בפועל, בזמן הראיונות, היה למלווה קשר עם כמחצית מהנוער ביחידה, 20 בני נוער, בשלושה מעגלי קרבה: חמישה בני נוער במעגל קרוב ביותר, חמישה במעגל יותר רחב, ועשרה בני נוער במעגל עוד יותר רחב.

ב. ההוסטל לנערות

המערכת מורכבת ממנהלת ורכזת, שש מדריכות, בת שירות לאומי, עובדת סוציאלית ומנהלת משק בית. ההוסטל, כמסגרת חצי פתוחה, משמש כבית לכל דבר עבור הנערות, שנמצאות בו לכל אורך השבוע. אלו בנות בגיל ההתבגרות המוגדרות כנערות בסיכון, הגדרה שבאה לרוב עם רקע של טראומה עקב פגיעות מיניות ואחרות. ההוסטל מכיל עד 15 נערות, אך היו גם תקופות משבריות בהן שהו במקום רק ארבע בנות. יש תהליך בהוסטל של קליטה והתקדמות לאורך רצף של התקדמות, ככל שהבנות מתקדמות כך הן יוצאות יותר בסוף השבוע או אף באמצעו. זוהי מערכת מאוד מובנית, כאשר תפקיד המדריכה התורנית הוא לנהל את סדר היום המתוכנן, כולל כל המשברים המתעוררים במהלכו. לכל מדריכה יש מספר בנות מוגדרת, איתן היא בקשר יותר אינטנסיבי ועמוק. המלווה נמצאת בהיקף של 15 שעות שבועיות, בימים ראשון ושישי, באופן קבוע, ובאמצע השבוע, בימים שלישי או חמישי, לסירוגין.

ג. ייחודיות הליווי הרוחני באוכלוסייה זו

1. הבניית תפקיד ומודל הליווי הרוחני

בתהליך תכנון הפרויקט נתקבלה החלטה בצוות ההיגוי שלא להבנות את התפקיד ולתת למלווים ולמערכת לבנות את מקום המלווה 'תוך כדי הליכה'. זאת, מתוך גישת 'שהייה', המבקשת לא לכפות על המסגרת את הרעיונות והתכנונים, אלא לראות כיצד הצרכים והנפשות הפועלות יובילו את ההתרחשות בצורה המתאימה ביותר למסגרת המסוימת.

”הגדרנו שלא נגדיר את המלווה הרוחנית, שלא יהיה לה שעות של פגישות או חדר ושהיא לא תנגוס במקצועות הטיפוליים האחרים ולא תבלבל את הבנות. התכוונו שזה לא יהיה מסודר” (מנהלת).

"זה לא מובנה, אין לי הבניה ויש לי מה להגיד על זה. אני חושבת שכן צריך להבנות את התפקיד של המלווה הרוחני... אף פעם [המנהלת] לא באה לבנות בשיחת מעון ואמרה: '[המלווה] יכולה לתת שיחות בשעות האלה והאלה, וזה מה [שהמלווה] יכולה לתת'. לא היה דבר כזה... אני נזרקתי וזה בסדר, תהליך למידה, ואני אומרת שצריך כתפיים רחבות כדי לעשות את זה ככה..." (מלווה).

בחירת גישה זו הטילה משקל מרכזי על כתפי המלווים, שלמעשה נדרשו ליצור בעצמם מודל חדש המותאם למסגרת שאליה נכנסו. מבחינת המלווים הרוחניים, שלב ראשון זה בהתמודדות נחוה כקשה במיוחד, כתוצאה מחוסר בעוגנים, שגרם לתחושת חוסר אונים.

"והיו לי כמה ימים מאוד קשים, זה קשה, אתה מרגיש מיותר... אני נמצאת שם ולפעמים שעות שלמות לא מתייחסים אלי. כאילו מי אני בכלל... בימים ובשבועות הראשונים אני זוכרת את התחושה הגופנית אפילו, איפה אני אתיישב עכשיו... ממש גופנית הרגשתי, מה אני עושה פה?! אף אחד לא מתייחס אלי... מה אני עושה פה?!" (מלווה).

היכולת להתמודד עם מציאות זו דרשה מהמלווה תחילה להכיל את חוסר הוודאות ולהתבונן וללמוד את המקום תוך כדי שהייה יחסית פסיבית במרחב.

"קרה לי משהו די מדהים, די מהר הפכתי להיות משהו משמעותי גם לבנות וגם לצוות. אני חושבת שמה שאפשר את זה, שבאתי בהתחלה ושתקתי, למדתי... אתה צריך את הסבלנות לתת לזה להיות. זאת הייתה ההתחלה. לחנך את עצמי לעשות את העבודה הפנימית, אני לא מעניינת אף אחד וזה בסדר... זו איזו שהיא ענווה בסיסית. כי באמת מי אני? אני באה למקום עם כל כך הרבה כאב וסבל, אני לא הנושא, אני לא צריכה שיתייחסו אלי... אני פשוט מספיק בוגרת כדי שאני אוכל לספוג את המקום הזה, שאני עכשיו שקופה לכולם, ונראה מה יהיה. והיו אנשים שלא עמדו בזה..." (מלווה).

בשלב שני נדרשה מהמלווה הרבה אקטיביות, יוזמה ויצירתיות על מנת לייצר את האינטראקציה הנדרשת לבניית החיבור בינו לבין אוכלוסיית היעד.

"הצלחתי לעשות, כי לא נשארתי בנישה שאמרתי 'אני מלווה רוחנית'...הכול זה ניצול הזדמנויות אני קוראת לזה, אני כל הזמן עסוקה בלצל הזדמנויות, לנצל חללים ולראות חלונות ולהזמין..." (מלווה).

שלב זה דרש איזון עדין בין המינן של אקטיביות המלווה לעומת השהייה היותר פאסיבית:

"אם הוא היה דוחק קצת יותר יכול להיות שהוא היה מפספס... אז מיומנות, זה עדין, להיות" (מנהל).

שלב השהייה, שלאחריה נקיטת היוזמה, הצליח לייצר מפגשים משמעותיים עם בני הנוער, אולם הם נותרו עדיין אקראיים וחסרי יציבות, עקב אי המיקוד בקבוצה מסוימת והסתמכות על המקרה.

"לפעמים רוצות ולפעמים לא, נערה מסוימת אחרי שנרא התקרבה, פתאום ראיתי שהיא אומרת לי 'אל תחפרי לי'... לכל נערה יש גם מדריכה אישית. כך שלכל מדריכה יש כמה נערות שהן עושות איתן תהליך יותר פרטני... יש דברים מאוד מאוד ברורים שהמדריכים עושים, אצלי אין שום דבר ברור, הכול תלוי בי בעצם. ותלוי בהן...אז כל הזמן זה ככה" (מלווה).

קשרים אקראיים אלו היו הבסיס ליצירת קשרים מתמשכים ועמוקים יותר עם חלק מבני הנוער, שנצרו גם הם ללא הבניה, אלא באופן לא פורמלי, כתוצאה מעבודת 'החיזור' של המלווה. כחלק מתהליך מתמשך זה, הפך המפגש להיות יותר מתוכנן ופחות אקראי עם חלק מהנוער.

על בסיס ההיכרות המעמיקה והולכת עם מספר גדל של ילדים, נוצרה האפשרות לבניית קבוצה לעבודה משותפת. מאחר

הוא פותח? 'טוב, היה יום כזה וכזה... התורנויות הן כך וכך...' וחבל. ארוחת ערב יכולים לעשות משהו יותר... המלווה הרוחני יכול ל... משהו...לא יודעת. אני חושבת שצריך ללכת לשם וכן לעשות הגדרה יותר ברורה" (מלווה).

"אני מאוד נזהר מהלבנות את זה ולהגיד שאני מתכנן ככה וככה... אני חייב להשאיר לי הרבה שעות פתוחות, כדי לאפשר לדברים האלו לקרות" (מלווה).

2. הצורך בקולבים קונקרטיים

במהלך הפיילוט עלה מאפיין ייחודי לעבודת הליווי הרוחני עם בני הנוער, בשונה מהעבודה הקלאסית עם מבוגרים. ההבדל נבע תחילה מאי ההבניה של התפקיד במוסד. כלומר, בשונה מכל שאר האוכלוסיות, כאן לא הוצג מראש לילד מסוים שירות של ליווי רוחני, אליו נתן את הסכמתו ונקבעה לכך מסגרת זמן ומספר פגישות. כאן נדרש חיזור אף לשם יצירת הקשר הראשוני, מתוך שאיפה להטעינו בהמשך בתכנים של ליווי רוחני. אולם, מעבר לכך, אצל נוער בכלל ובייחוד אצל נוער בסיכון קיים קודם כל צורך בעבודת תיווך לשם יצירת אמון ומוכנות לשיתוף. מעבר לכך, תיווך נדרש על מנת להתמודד עם הקושי של האוכלוסייה המסוימת הזאת לדבר את עולמה הפנימי בצורה מילולית וישירה. בשונה מליווי רוחני קלאסי, שבו המילוליות תופסת מקום מרכזי מאוד, עם בני נוער לא תמיד קיימת המיומנות לבטא את עצמם בצורה מילולית ובוודאי שלא להציף בצורה ישירה את התכנים הרוחניים המזוהים עם הליווי הרוחני, כגון משמעות החיים, אמונה באלוהים וכדומה. כתוצאה מכל האמור, מעבר לעבודת החיזור ניתן לאפיין לרוב את עבודת הליווי הרוחני באוכלוסייה זו כרוחניות שאינה מפורשת, אלא מועברת להם 'בדרך אגב'.

שבני הנוער הם קבוצת גיל המאופיינת בתפיסת קבוצת השווים כמרכזית במיוחד, לכן הייתה קיימת חשיבות רבה בעיני המלווה הרוחני ליצור תהליך קבוצתי מיטיב, שיאפשר העמקה נוספת של המפגש. שלב זה היה המכריע בהבנה של המערכת, כי יש צורך בהבניה פורמלית של הליווי מבחינת הקצאת מקום, זמן במערכת, שחרור הילדים מפעילות אחרת וכדומה. רק כאן החל שיתוף פעולה פורמלי של המסגרת עם פעילות המלווה והכרה יותר משמעותית בפועלו.

לסיכום, אי ההבניה יצרה עבודת ליווי בצורת פירמידה, הכוללת מספר צורות של מפגשים: פרטניים אקראיים, פרטניים מתוכננים וקבוצתיים. צורות אלו יכלו להתקיים אלה לצד אלה, אך הן בנויות זו על גבי זו, וללא הפרטני האקראי לא הייתה נבנית שאר הפירמידה.

חוסר ההבניה, שנבחר כנקודת פתיחה, היה הכרחי ככל הנראה בגלל חוסר ההיכרות של המערכת עם הליווי, אך ללא ספק זהו מצב זמני. המערכת שואפת לתחום את התפקידים השונים והמלווה הפועל בתוך מסגרת צריך כלים ומחפש אותם. זהו למעשה תהליך בניית המודל המותאם לליווי הרוחני. כאן טמון האתגר המרכזי בהטמעת ליווי רוחני במסגרת נוער וזהו גם מקור המתח בין השאיפה להבנות את התפקיד לבין החשש פן זה יגרע מהחופש ההכרחי ליצירת הדינמיקה הייחודית לליווי.

"צריך גם להבנות קצת יותר את התפקיד. אין כאן הבניה אחת לתפקיד, אבל צריך לעשות חשיבה משותפת עם ההנהלה. להסתכל גם על לוח השנה וגם על לוח השבוע ולהגיד, 'אוקיי, מלווה רוחני יכול לעשות ככה וככה, בוא נוודא שפעם בחודש הוא מקבל חצי שעה להביא לישיבת צוות משהו. פעם בחודש או חודשיים בשיחת המעון הוא פותח או מסיים עם משהו'. ארוחת ערב יש כל יום והמדריך פותח את ארוחת הערב, שתי דקות. איך

בעקבות כך, היה צורך במציאת עוגנים וקולבים קונקרטיים כבסיס לחיבור וליצירת אמון ובהמשך ככלי לביטוי העולם הפנימי והרוחני. הכלים הבולטים ליחזור ולפנייה לא פורמלית, שהיוו אפיק ליצירת קשר ואמון כשלב ראשון היו: נוכחות במרחב הציבורי, שהות משותפת ושיחות בהפסקות עישון בגינה, סיוע במשימות, כמו תורנויות שטיפה וסידור החדר, עזרה בקניות במכולת והקשבה למוזיקה. מדיום המוזיקה מהווה דוגמה בולטת לכלי שאפשר תהליך בעל רבדים שונים, החל מיצירת אמון ועד לאפיק לביטוי אישי ורוחני: מהתעניינות במוזיקה לה מקשיבים בהפסקות, דרך הקשבה משותפת למוזיקה שאוהבים ושיחה סביב כך, המשכו בגינה משותפת של המוזיקה האהובה עליהם, הקשבה לשירים שחלקם כתבו ואף הלחינו, לאחר מכן יצירת מוזיקה יחד באופן פרטני ובסוף התהליך בניית קבוצת עבודה סביב נושא המוזיקה. כלים נוספים, שאיתם עבדו המלווים במפגשי ליווי, היו קלפים טיפוליים לסוגיהם, הכנת תכנית רדיו, וכן פעילות ושיחות פרטניות וקבוצתיות סביב קבלות שבת ולוח החגים היהודי.

"הם צריכים איזה מדיום, משהו לעשות. רוצים לדעת שיצא להם מזה משהו, רוצים שזה יהיה מגניב וקונקרטי... ספציפית, החברה האלה נמשכים למוזיקה, ספציפית ככה יצרנו את האמון... יש שם בחורות שהן חזק בתוך עולם מסיבות האסיד. אז לשבת איתן ולשמוע את הלהקות שלהן ושהם מבינות שאני איתן ושומע... ואז הן מתחילות לדבר על מה זה ומה החוויה. מה הן מוצאות במסיבות האלו... להוב לא מעניין אותן להתפלסף ולדבר על משמעות החיים. לא מעניין אותם שתגיד להם 'בוא נתפלל'... הם חוששים מחפירות, משיחה תלושה" (מלווה).

"זו חוויה מדהימה. אפשר לקרוא לה מוזיקלית, אפשר לקרוא לה סופר רוחנית... אני הרגשתי את זה כחוויה של 'זואו'" (מנהל).

בין ליווי לא קונקרטי לקולבים קונקרטיים: אי הקונקרטיות הוא אחד המאפיינים הבסיסיים של הליווי הרוחני בתוך המסגרת, לעומת מורה או מדריך בעלי אחריות ותפקיד מוגדר, שכולל שיפוטיות. מנגד, כאמור, יש צורך באמצעים קונקרטיים כדי להביא לידי ביטוי את הליווי הרוחני עם אוכלוסיית הנוער, אמצעים שעלולים לטשטש את המאפיין הלא קונקרטי הייחודי לליווי הרוחני. הרעיון המנחה בהקשר זה הוא, כי אמנם יש צורך בקולבים 'לתלות' עליהם את הליווי, אך יש להיזהר לא להפוך את האמצעי הקונקרטי ('הקולבים') לעיקר ולטשטש את המטרה הלא קונקרטי - הליווי הרוחני.

3. התמדה ורצף הנוכחות של המלווה כמבססים יציבות וביטחון

הנוכחות המתמשכת של המלווה היא בסיס חשוב ליצירת קשר והתפתחות אמון בין הנערים לבינו. נוכחות זו חשובה במיוחד לאור חוסר היציבות הקיים, לעתים קרובות, בעולמם הפנימי, והיא מאפשרת רצף של קשר גם אם הביטוי של הקשר אינו נשאר זהה או עקבי. כלומר, המלווה שם ואילו הנער לעתים פנוי לעתים לא, אבל הוא מרגיש שהקשר נבנה בעקביות:

"הבנתי שפשוט מאוד חשוב להיות שם, לשבת שם, בכל תנאי, בחץ או בפנים. להבין שחלק גדול מהעבודה שלי זה פשוט להראות נוכחות... פנוי, קשוב, שם. זה נורא נורא חשוב. פשוט להיות, ומה שצריך לקרות יקרה... לפעמים הוא אומר 'היום אני ממחר אני לא יכול, רק תדע שמה שדיברנו עליו אז, יותר טוב' והוא הולך. פעם אחרת הוא מדבר איתי שעה, ופעם אחרת אנחנו ננגנים והוא משמיע לי שירים" (מלווה).

4. נוכחות לעומת תהליכי שינוי והשגת מטרות

ליווי רוחני קלאסי פליאטיבי שם דגש על הנוכחות, ללא שאיפה

“עד כאן”. אני מלווה רוחנית ולא שיפוטית, אבל אם מישהי הייתה מקללת, אז הייתי צריכה לעשות משהו” (מלווה).

6. חיסיון

במסגרות מסוימות של נוער קיים עיקרון אי-חיסיון, שאומר שכל מידע מחוייב לעבור בין אנשי הצוות, אולם העובדת הסוציאלית היא היחידה שיש לה חיסיון. משמעות הדבר היא, שעל המלווה הרוחני לשתף את אנשי הצוות הטיפולי במידע המגיע אליו מהנוער. מצב זה מוביל לפגיעה במרחב הבטוח שבין המלווה לבני הנוער ולהפרעה ביכולת שלהם לשתף בעולמם הפנימי. הדבר מצריך חשיבה משותפת כיצד אפשר לצמצם את הפגיעה בביטחון ובביטוי העצמי ככל שניתן.

“לי אין חיסיון והן יודעות שאני חייבת להעביר לצוות הלאה, אז הן נמנעות מלספר לי חלק מהדברים. זה גם מעמיד שאלה על איך מבנים את התפקיד של המלווה הרוחני, אולי צריך ליצור חיסיון, כי כשאין חיסיון זה לא מאפשר לי להיכנס איתן לעומקים. לפחות ארבע בנות אמרו לי ‘הייתי מספרת לך, אבל אני לא יכולה כי את מעבירה לצוות’” (מלווה).

9. ליווי רוחני באוכלוסיית אבדן ושכול

א. רקע

הליווי הרוחני ניתן במסגרת מרכזי הסיוע המיועדים לשתי אוכלוסיות של אבדן ושכול פתאומי: נפגעי תאונות דרכים ונפגעי עבירות המתה (רצח). התחומים האלה יחד מהווים 3-4% מכלל הפטירות בארץ, כלומר כאלף איש לערך לשנה. ביחס לנפגעי עבירות המתה, היקף האוכלוסייה כיום, שזכאית לשירותי מרכזי הסיוע בהתאם להגדרות החוק, כולל כ- 400 משפחות, אולם

ליצור שינוי, בעיקר לנוכח העמידה מול המוות כמציאות שאינה ניתנת לשינוי. כאן, בעבודה עם נוער בסיכון, שמתמודד עם כישלון וקשיים, המלווים חשים, כי מעבר לנוכחות, יש יותר מקום לשאוף ולכוון להצלחה. אך עם זאת, ההצלחות המדידות שניתן להשיג מתוך העשייה הקונקרטית הם לא המטרה עצמה, אלא רוחי לוואי. תהליכי השינוי הפנימיים אצל מקבלי הליווי - הם המטרה.

“מבחינתי התוצאה [הופעה] בכלל לא מעניינת אותי, הפריזמה שלי היא בכלל להביא אותם לשבת יחד... אותי מעניין התהליך שנעבור, שנדבר על השירים שהם בוחרים, על מה שיש להם להגיד, הם יצטרכו פתאום לאסוף את עצמם... אתו עבדתי הרבה על היכולת שלו להנמיך ולהשקיע ולהקשיב... עבודה על הביטחון העצמי שלו” (מלווה).

לסיכום, מתוך הציטוטים אפשר לראות שלושה רבדים של עשייה: עבודה שכולה נוכחות וליווי, עבודה על תהליכי שינוי פנימיים ועבודה על נושא והצלחה מעשיים.

5. הצבת גבולות

כחלק משאיפת הליווי לבניית קשר מאפשר וחופשי, המלווה שואף להיות לא ביקורתי ולא ליצור מחיצות והרחקות. עם זאת, באוכלוסיית קצה של בני נוער יש צורך, לעתים קרובות, לסמן גבולות ולעמוד עליהם. בכך המלווה נדרש לאסרטיביות, שעלולה להחליש את המרחב הבטוח והשווינו.

“בשאר המקצועות נושא הגבולות קריטי ולעיתים גם מצריך ענישה. אבל גם [מלווה] יש גבולות לשים...” (מנהלת).

“אני, למשל, לא מציבה להם גבולות, כמעט, זה לא התפקיד שלי, זה התפקיד של הצוות... אני רוצה להגיד, שליווי רוחני זה דבר מאוד רך, אבל במקום כזה שיש בו כל כך הרבה מקומות לא פשוטים, אתה לפעמים צריך להפעיל אסרטיביות כדי להגיד

"הטמפרמנט שלפני המוות הוא מאוד מאוד סוער. כל הזמן יש מה לעשות, עוד בדיקה כזאת ועוד אחת. ואילו כאן יש אנרגיה שונה לגמרי" (מלווה).

2. התמודדויות אבדן כלליות

המלווים הרוחניים התמודדו עם נושאים הייחודיים לאוכלוסייה זו, אך גם עם כאלו המשותפים לאוכלוסיות אבדן רחבות יותר. בין הנושאים הכלליים יותר ניתן למנות את עצם הקושי הקיים לעמוד מול מוות של בן משפחה, כלומר הקושי בהתמודדות עם עצם האבדן קיים עוד קודם לאלמנט הפתאומיות או לאלמנט הרצחנות. נראה, כי כיום אנחנו יודעים פחות כיצד להתמודד עם מוות כשהוא מופיע בסביבתנו.

"סבא נפטר ואנחנו לא יודעים מה לעשות, כי אנחנו מנותקים מהמשפחות האלה של פעם, שפעם ידעו מה לעשות כשמישהו נפטר... אנחנו מעלימים את המוות, מרחיקים אותו. אנחנו לא מאומנים רגשית לזה... לא יודעים מה לעשות" (מפקח).

נושא כללי נוסף קשור במתח, שרבים מהמתמודדים עם שכול מדווחים על מצוקה כתוצאה ממנו, והוא המתח שבין האחיזה בחיים לבין הנאמנות לנפטר. המחשבה והמאמץ להמשיך את החיים בעצמה, נחווים לעתים כתחושת בגידה ונטישה של המת.

"יש גם את החוויה של הורות... הם לא אומרים את זה, את זה אני אומרת, 'אבל אם אני אמשיך לחיות אולי אני בוגד בילד שלי'. זה מאוד חזק לי הדבר הזה... וכל הזמן יש משהו שמושך אותם אחורה, שלא יבגדו בילד שלהם. 'אני הבנתי שאם היו מבטיחים לי שאם אני הולך אחריה, אני אפגוש אותה אז הייתי עושה את זה. אבל אף אחד לא הבטיח לי את זה, אז אני צריך לחיות'. בציפורניים הוא ממשיך לחיות" (מלווה).

באופן כללי מדובר על ממוצע של 120-150 נרצחים בשנה, כך שלמעשה יש משפחות רבות נוספות הזקוקות לסיוע זה.

ההתערבות בליווי רוחני בקרב אוכלוסיית אבדן ושכול התרכזה במפגשים פרטניים עם נפגעי עבירות המתה בירושלים ונפגעי תאונות דרכים בכרמיאל. בירושלים נערכו מפגשי ליווי רוחני לשתי נשים וגבר אחד, בכרמיאל נערכו מפגשים לשישה איש. בנוסף לכך, נערכו מפגשים קבוצתיים באוכלוסייה הערבית בקרב נפגעי תאונות דרכים בכפר מנדא. בקבוצה זו משתתפות תשע נשים.

ב. ייחודיות הליווי הרוחני באוכלוסיה זו

1. ליווי לאחר אבדן לעומת ליווי לקראת המוות

כאמור, הליווי הרוחני התפתח בעיקרו מהליווי של אנשים לקראת מותם. אמנם, הוא לא נשאר שם ופריקט זה הוא דוגמה לכך, אך עדיין עיקר הניסיון הקיים הוא בליווי של אנשים החולים במחלות קשות, כאשר במקרים רבים המפגשים הם לקראת מותם. הליווי באוכלוסיית נפגעי מוות אזרחי פתאומי, מאופיין בכך, שהליווי ניתן לאחר המוות, בשונה מליווי לקראת המוות. למציאות זו השלכות שונות, הכוללות רמת קושי גבוהה יותר עבור המלווה הרוחני והתמודדות עם תכני אבדן שונים מאוד.

"ההבדל הבסיסי הוא, שהליווי הרגיל שעשיתי הוא במחלות קשות לקראת המוות וכאן זה ליווי לאחר המוות. זה מאוד שונה. זה מאוד שונה להיות לפני או אחרי המוות, ואני לא ציפיתי לזה. אמרתי - 'אני אעשה את הליווי, זה הרי אותם כלים בסך הכול'. אבל מה שקורה שם בלפני - יש גם את התקווה - אולי בכל זאת זה לא ייגמר, אולי ייצא מזה משהו. כשיש מחלה יש עוד איזה שהוא זיק של תקווה. באשלים, אני מלווה אנשים... שכבר אין... אין פה תקווה, שהוא יקום לתחייה. זה ללוות אבל מאוד מאוד קשה. זו חוויה קשה... גם לי זה קשה" (מלווה).

3. פתאומיות האבדן והשלכותיו

המשותף לשתי האוכלוסיות שהשתתפו בפייולוט הוא ההתמודדות עם אבדן ושכול פתאומי, הטומן בחובו מספר מאפיינים ייחודיים: פתאומיות שלא מכילה תהליכי הכנה ופרידה, מגבירה בכך את חוויית האבדן כטראומטית ובמקביל, גורמת לרוב לשבר משפחתי מוגבר, כיוון שאינה מאפשרת התאמה של חלוקת תפקידים ואיזונים מחודשים בין בני המשפחה. בנוסף לכך, פעמים רבות הפתאומיות מעוררת רגשות אשמה וכעס מוגברים על העצמי ועל הזולת.

“אין פה שום תהליך פרידה, אין הכנות” (עו”ס).

“יש פה גם את ההלם של איבוד האדם, כי אין הכנה” (מלווה).

“האבדן הפתאומי הזה הטראומתי, הוא מאוד משמעותי. יש משפחות מרוסקות לחלוטין עם המון משמעויות” (מפקח).

“יש שם הרבה פעמים רגשות אשמה מאוד חזקים - למה לא עשיתי ככה... כעס עצום” (עו”ס).

“זה נכון לכל אבדן... אבל כשיש איזה תהליך של פרידה יש לך זמן להרגיש את השוני ולהתאמה. ופה זה פתאומי. כל אחד יתפוס מקום אחר ואין את מה שיחבר” (עו”ס).

4. היבטי התמודדות ייחודיים עם עברות המתה

כאשר מתייחסים לנפגעי עברות המתה, הרי שמצטרפים מאפיינים נוספים והראשון שבהם הוא הצורך בהתמודדות המטלטלת שבמפגש עם הרוע האנושי והעיסוק ביכולת להמשיך להאמין בטוב ואף אולי גם לסלוח.

“גרימת מוות במכוון על ידי אדם אחר מעלה שאלות נורא קשות של משהו שלא צריך להתקיים. זה באמת שבר נורא גדול, שמערער ומטלטל ברמות קיצוניות... החשיבה על המוות מעסיקה את כל בני האדם, זה משהו אוניברסלי בגורל האנושי, אבל ברצח

יש מאפיינים של רוע, שעליו בדרך כלל לא חושבים” (מלווה).

“תאונה זה מן אללה... זה גורל. אין את מי אתה יכול להאשים, זה נגע ב.י. רצח, זה כל כך ספציפי. אני לא יודעת מה קורה בטיפול... עובדת סוציאלית לא תתמודד עם נושא הרוע בעולם הזה ואני כן. שאלה של סליחה ומחילה. רוע... רשע... זדוניות” (מלווה).

המפגש עם הרוע והסתמיות שלו גורם למשפחות השכולות ולגורמים המטפלים בהם לתחושת חוסר ביטחון קיומי. המלווים הרחוניים נדרשים להיות שם כאשר גם הם עצמם צריכים להתמודד בחוויה אישית זהה.

“יש משהו מאוד מפיח בלפגוש את המוות ובמיוחד בסוג מוות כזה. הרוע, האכזריות, האלימות... זה החלק הקשה שמעבר למוות. עם המוות אני 'בסדר', אבל יש משהו בסתמיות הזו שמערער תפיסה נורא בסיסית שאני בטוח” (עו”ס).

במצבי אבדן על רקע עברות המתה יש מעורבות מאוד דומיננטית של מערכות ציבוריות כתקשורת, משטרה ומערכת המשפט, כך שבנוסף לכאב האבדן האישי מצטרפת החודרנות של המרחב הציבורי והחשיפה אליו דרך מערכות אכיפת החוק והתקשורת. חשיפה הפוגעת עוד יותר במרחב האישי והמשפחתי והיוצרת הפרעה להשלמת תהליכי האבל, כתוצאה מהתמשכות התהליך.

“המשטרה ובית המשפט והתקשורת - כולם נורא חזקים, נורא חודרניים... המעורבות בהליכים המשפטיים מקשה אף על השלמת תהליכי האבל, מאחר שיש כל הזמן צפייה למשהו, לפסק הדין, להרשעה וכדומה, וכאשר זה אכן נעשה הרי שזה כבר מאוחר מידי להשלמת האבלות באופן ספונטני” (עו”ס).

מעבר לכל ההיבטים שהוזכרו קיימת גם בושה ובדידות בהתמודדות עם האבדן החריג הזה.

“בגלל שזה כל כך יוצא דופן בסביבה נורמטיבית, אז אנשים לרוב

מתמודדים עם זה נורא לבד וגם לרוב מתביישים בזה. מצד אחד נורא חשופים ומצד שני זה נורא מביש... זה באמת נורא קשה" (מלווה).

על רקע ייחודיות ההתמודדות הזו בולט הצורך בעדות, הצורך של בני המשפחות להעיד את סיפורם, למצוא את הדמות אשר מולה יוכלו לספר ולעכל את הדברים, צורך שהמלווים הרוחניים נדרשים לתת לו מענה.

"לאוכלוסייה זו יש הצורך להשמיע את הסיפור, ליצור עדות. האנשים מנסים לעכל ולהבין את הסיפור שקרה להם והם צריכים לספר את זה שוב ושוב, כדי לעכל אותו, למסור אותו.. אני ממש קוראת לזה עדות" (מלווה).

כפי שצוין לעיל, המלווים הרוחניים חווים את הליווי באוכלוסייה זו כקשה יותר מאשר באוכלוסיות אחרות, וכזה המצריך אותם להתמודד עם הרוע האנושי ועם תחושות של חוסר ביטחון קיומי הנלוות אליו. כתוצאה מכך, המלווים מציינים, כי יש צורך ייחודי נוסף הנובע מהנושאים הקשים של נפגעי עבירות המתה והוא הצורך המוגבר בהדרכה מקצועית ובתמיכה נפשית למלווה.

"גם פה זה נמצא, אבל המינון צריך להיות יותר חזק. [העו"ס] זה לא בהגדרת התפקיד שלה. זה הגיינט צריך לספק והוא נתון את זה, אני נפגשת עם [אאא] אבל אחת ל... אלו תכנים מאוד ... תראה, במקרים מאוד אקוטיים אני יכולה לפנות. אבל זה לא מובנה במינון מספיק. זו הדרכה מקצועית, אבל לא תמיכה נפשית. קשה להפריד אבל במקרים מסוימים כן צריך. זה נורא דרמטי. יש בזה משהו מרסק את האמון והאמונה באדם ובעולם בצורה טוטלית" (מלווה).

במקביל, יש צורך בפיתוח ההתמודדות עם נושא ההעברה וההעברה הנגדית בליווי, באופן כללי, אבל במיוחד באוכלוסייה זו בגלל התכנים הכל כך קשים שעולים במהלך הפגישות.

"יש דבר נורא משמעותי שהליווי הרוחני לא ממש מתייחס אליו וכן

צריך לפתח אותו זה נושא יחסי ההעברה. לא מדברים עליו, אבל הוא חייב להיות קיים. זו סוגיה. בכל קשר הדדי יש את ההעברה. ההבדל הוא איך אתה מעבד את זה וזה קיים גם בטיפול וגם בליווי רוחני. אני עסוקה בנושא הזה ואיך לעבוד עם זה" (מלווה).

5. מידת הרלוונטיות של הליווי הרוחני בשלבי התמודדות שונים

מהראיונות עולה, כי תהליך ההתמודדות עם אבדן פתאומי כולל בתחילתו שבר גדול של המציאות, שבר הדורש מענה של החזקה וייצוב הקרקע וחיי היום-יום. רק בשלב מאוחר יותר, לאחר חזרה למציאות יציבה יחסית, יש יכולת לתהליך בעל מאפיינים טיפוליים. על רקע תיאור הציר הזה, נשאלה השאלה מתי נכון להכניס את הליווי הרוחני. הביורור במהלך הראיונות שנעשו העלה, כי יש צורך לשאול שאלה קצת שונה, אילו איכויות של הליווי הרוחני מתאימות לשלבים השונים של ההתמודדות. מסתבר, כי בראשית ההתמודדות, עיקר התרומה של הליווי נעשית בעצם הנוכחות והשהייה עם האדם, נוכחות ששוברת את תחושת הברידות והבושה. כרוכב נוסף, ניתן לעשות עבודה רגשית דרך תפילה, בכי וכדומה, כדי לאפשר פורקן וביטוי חופשי. רק בשלב יותר מאוחר יש אפשרות להכניס היבטים קוגניטיביים של התבוננות במציאות ובמשמעותה.

"הליווי רוחני ברור שלא יכול לבוא במקום ה-doing הזה [של העו"ס], שאמור לעגן את האדם בחיים שלו המידיים, היומיומיים, אבל אם זה היה יכול לבוא יחד אז למה לא... אם אדם צריך להיות לבד בזה ולהתעסק רק ב-doing זה לא מספיק. אם מלווה רוחני יכול להיות איתו שם אז לא הייתי מוותרת על זה... עם [מקבלת ליווי] שהיא מבחינת הזמן הכי טרייה... אכן איתה אני בעיקר בלהיות. עם [מקבל ליווי שהאבדן שלו הוא הוותיק ביותר] זה באמת יותר לחשוב איתו ולהתבונן על זה. הייתה בו בשלות מאוד רלוונטית לדבר הזה. למרות שהיו קטעים רגשיים חזקים שגם עלו. נורא קשה להפריד" (מלווה).

10. ליווי רוחני במגזר הערבי

במסגרת הפרויקט הוקמה בכפר מנדא קבוצת ליווי רוחני לנשים שכולות על רקע תאונות דרכים. ראיונות התקיימו עם העו"ס המלווה, המנחה הקבוצתית והמלווה הרוחנית של הקבוצה, אך לא עם המשתתפות עצמן עקב מגבלות שפה. בנוסף לכך, התקיימו גם מפגשים פרטניים עם מקבלי ליווי. במסגרת ההשתלמות בשפת הליווי הרוחני לעו"ס בצמ"ד, התקיימו ראיונות עם ארבעה מרואיינים באוכלוסייה זו; שלושה מזווית נותן הליווי ואחת מזווית מקבלת הליווי. על בסיס נתונים אלו נכתבים הדברים הבאים אולם לשם הזהירות יש לציין, כי חלקם הם מאפיינים ייחודיים לכפר מסוים/הקבוצה המסוימת, וחלקם נראים כמאפיינים יותר כלליים. בהתאם לכך, יש להתייחס לדברים בהסתייגות.

א. מאפיינים חברתיים

באופן כללי הצטיירה חברה יחסית סגורה ושמרנית, אשר בקרבה רמת אבטלה גבוהה ורמת השכלה יחסית נמוכה.

"פה הבנתי שזה כפר יותר סגור, חברה יותר סגורה ופחות פתוחה לדברים חדשים... בכפר יש רמת אבטלה גבוהה וגם אנשים רבים חסרי השכלה והם עובדים עבודה יומית כזאת" (מלווה).

אחת ההשלכות למאפיינים אלו הוא הקושי של אנשים בחברה לקבל ולהכיל את השונה והחריג, דבר הגורם להסתרה של אלמנטים חריגים.

"אני יכול לשתף במקרה אחד שאני... לקחתי שני ילדים למכולת לקנות להם סוכריות וכאלה דברים. פעם ראשונה שאני חווה את זה, אף פעם לא הלכתי ברחוב עם ילד עם מכשירים על האוזניים. וואלה, הרגשתי מה זה להיות שונה ובודד. זה היה לפני שנה ואני זוכר את זה מצוין. אנשים מסתכלים ואתה רוצה ישר לגמור עם

החנות ולחזור לאוטו ולעוף מהמקום. זה לא משהו קל. אישית, חוויתי את זה כשהלכתי עם הילדים האלה ברחוב רבע שעה. תאר לך את ההורים שחווים את זה יום יום. אחרי זה יכולתי להבין למה הם מורידים את המכשירים. הם לא רוצים את הבדידות, הם עדיין רוצים שיהיה מישהו שישחק איתו..." (עו"ס צמ"ד).

"אנשים אומרים זה 'מסכנה'... אין מה לעשות זה מה האל נתן לך... זה לא משפילים אותך... אני לא יודעת איך להגיד לך את זה... יש אנשים שמרחמים עליך וזה עוד יותר מוריד אותך... החברה שלנו קצת קשה בעניינים האלו... יש כל מיני דברים שהם קשים אצלנו. קשה לקבל ילד עם צרכים מיוחדים כאלו. מסתכלים עליו כאילו שהוא משהו מוזר, חריג, יוצא דופן. קשה לקבל... קשה... מסתכלים גם על ההורה כאילו ברחמנות... מה אלוהים נתן לו... מה הוא עשה שאלוהים נתן לו ככה... זה לא כולם אבל הרוב... אני לא רוצה שהחברה תשפיע עליה. הם מסתכלים כל הזמן. מסתכלים ומסתכלים ומסתכלים... זה כואב לך" (מקבלת ליווי).

סוגיות של מעמד האישה היו נוכחות ברקע של ההתמודדות עם האבדן וכמעצמות קשיי התמודדות. לדוגמה, היכולת לצאת לעבוד או היכולת לצאת מהבית למפגשים דוגמת קבוצת התמיכה.

"הרבה נשים מאוד זהירות מה יגידו עליהן ורק המשפחה יודעת, אבל לא כולם. בכפר אחר כמו סכנין זה תלוי אישה, כי יש שם הרבה קבוצות מכל מיני סוגים ונשים יוצאות מהבית. פה במנדא, מעט נשים בכפר יוצאות מהבית לעבודה. גם בקרב הנשים לרובן אין רמת השכלה. אז הנשים לא יוצאות הרבה מהבית... אני ראייתי שיש מעמד מאוד חשוב בחיים שלהן של הדת. ומעמד האישה בדת לפי התפיסה שלהן הוא מאוד מאוד נמוך... אז עשיתי להן סדנה על הנושא... מה אתן חושבות על הנושא, מה בעיניכן זה אומר, הבאנו פסוקים מהקוראן. זה היה מבחינתן ממש חתיכת העצמה, כי פתאום הן ראו את עצמן באור אחר לגמרי. פעם חשבו שלפי הדת הן צריכות להיות בתחתית הסולם. פעם חשבו שזה הדת ואת זה צריך לקבל" (מלווה).

נושא מנהגי האבלות עלה כגורם המקשה על ההתמודדות, כיוון שאינו נותן לגיטימציה להארכת האבל במובן של בכי וביטויי צער וגעגוע ודורש חזרה לשגרת תפקוד, מצד אחד. מצד אחר, החברה דורשת לשמור לאורך זמן על סממנים חיצוניים של אבלות, כגון לבוש והתנהגות מאופקת. כל אלו מקשים על תהליך ההתמודדות עם האבדן.

"כאילו חלאס... יש זמן שאת יכולה להתאבל ואז זהו. זה לרוב קשור יותר לטקסים החברתיים הקשורים לאבל... נגיד שלושה ימים... ארבעים ימים... שנה מקסימום. אבל יותר... זהו. זה לא מקובל!... הן אומרות שהם מרגישות זרות בסביבה שלהן... שכשאנחנו מתחילות לבכות אחרי שלוש עשרה שנה אז אף אחד לא יבין למה. 'מה, אחרי שבועיים את צריכה לחזור לעצמך ולנהל חיים רגילים ולהיות נוכחת בשביל שאר בני המשפחה ולכלל המחויבות החברתית'" (מלווה).

"לצאת לחו"ל בחג הקורבן, החברה גם לא נותנת לגיטימציה למשפחות שכולות לצאת לחו"ל. יש להם ילד שנפטר, אז הן צריכות להיות באותו מקום. לא לצאת לטיולים, לא להיות שמחות... היא אמרה שיש חתונה מתוכננת של הברן שלה ושהם לא יעשו שום דבר כי משפחה שכולה וכזה... והיא אחר כך עמדה מול כל המשפחה ואמרה 'אני רוצה לעשות מסיבה!' והם עשו מסיבה והיה שמח" (מנחת קבוצות).

"מצד אחד, החברה לא מקשיבה, אבל מצד שני, הן דווקא חוות את החברה כמאוד שיפוטית. מה יגידו עלי אם פתאום אני אחליף בגדים, נגיד בלבוש צבעוני. הבגדים הרגילים הם בגדים כהים... הנשים שלבשו בגדים כהים התחילו ללבוש בגדים יותר צבעוניים... אפילו הדברים הקטנים, החיך, הצחוק. יש נשים שהתקשו לצחוק ולא נתנו לעצמן לגיטימציה לצחוק" (מלווה).

מהראיונות עולה, כי מדובר בחברה מסורתית ודתית בעיקרה, המכירה באמונה ובתפילה הפורמלית והאישית כמשאבי התמודדות בחיי האדם, אך גם שופטת את הבכי והעצב כחולשה וכחוסר אמונה וקבלה של רצון האל.

"יש משהו במגזר [הערבי] שמאוד מתחבר לאלוהים, לרוח, לשירים, מין מקום רגיש. החברה בקבוצה מהמגזר הערבי ממש 'עפו על זה'. יש שם שפה מאוד מובנת, שפה של אלוהים, של רוח, של לסמוך על מישהו. משהו פחות אינדיבידואלי... לסמוך על האל. זו גם חברה מסורתית. הליווי הרחמי מסתמך על המקומות האלה... קצת מקורות עליונים. על משהו שגדול ממך. ולא רק אני, עצמי, מה שאני מביא - שזה משהו מאוד מערבי. אני מרגישה שהערכים האלה מתאימים תרבותית" (עו"ס צמי"ד).

"רוב האנשים פה הם אנשים מאמינים וגם נשים שלא שמות חיג'אב (כיסוי ראש), אבל הן מאמינות. הן עושות את המצוות, כמו תפילה, כמו צום בחודש הראמדין ויש להן את האמונה הזאת שאני מאמינה באלוהים ואמונה בגורל שזה אחד העקרונות של להיות מאמין באלוהים... ומפה הן שואבות את הכוח שלהן שיש לי משהו שנכפה עלי... זה בא מלמעלה, זה לא הבחירה שלי. אף אחד לא רוצה ילד חולה... אבל כשיש את זה, יש את זה, זה בא מאלוהים" (עו"ס צמי"ד).

"זה דבר שאומרים אנשים מסביב, 'מה את כל הזמן בוכה? אלוהים נתן ואלוהים לקח... מה את היחידה שזה קרה לה? עדיין בוכה? זה לא טוב... את מערערת על רצון האל'. כאלו דברים שנותנים הרגשה של תחושת אשם שאנחנו עדיין כואבות" (מלווה).

ב. מאפיינים משפחתיים

מבנה הנישואין בחברה הבדואית, המנתק את האישה ממשפחתה, מחזק בדידות במיוחד במצבים חריגים, כגון ילד עם צרכים מיוחדים.

"אימהות במגזר היהודי מרגישות בדידות שאף אחד לא יכול להבין את גודל הכאב. אבל במגזר הבדואי יש לזה רקע תרבותי מאוד גדול. לצרכים מיוחדים עדיין אין שם לגיטימציה כל כך, יש משהו במשפחה שם שמקדם את הבדידות הזאת. האישה מתנתקת ממשפחת המוצא שלה ועוברת למשפחת בעלה ולרוב אין שם אווירת תמיכה או הכלה, ואז כשיש גם משהו שהוא לא בסדר, אז

התחושה היא הרבה פעמים של חודרנות של המשפחה וחוסר קבלה" (עו"ס צמ"ד).

בנוסף לקושי למצוא אוזן קשבת בתוך המרחב המשפחתי, עלה בשיחות, כי אמהות מתמודדות יחסית לבד ללא תמיכה מספקת של בן הזוג.

"בכל התהליכים אני הייתי לבד, גם במהלך המלחמה הזאת הייתי לבד, כי לא אכפת לו [הבן זוג]... לא מזיז לו כל כך... לא יודעת... אנחנו רבנו הרבה בגלל הדבר הזה... היא גם הילדה שלך, נכון?! הוא אוהב אותה... אבל זה לא מספיק, אני קיבלתי כמה מכות והייתי לבד! הייתי צריכה מישהו שיהיה לידי עם הרופאים" (מקבלת ליווי).

כמו כן, במשפחה הבדואית יש מאפיינים היוצרים חודרנות של המשפחה המורחבת על חשבון המרחב הפרטי של ההורה כחלק ממצואות שבטיות-משפחתיות.

"בסופו של דבר, אנחנו בדואים. וכן, זה קשה. זה לא שהם... הם מחפשים ורוצים לדעת כל נקודה בחיים שלך! כל דבר אפילו... גם אם היית חברה שלי וגם אם לא חברה, הם נכנסים לך לפרטי הפרטים. רוצים לדעת את הכול. הם נכנסים לך. גם אם אתה מופנם או... אם יש לך הסעה עד הבית, מה יש לך? למה יש הסעה? מה הילד? מה הילדה?... פרטיות זה דבר שאין לנו כמעט... זה הייתי מחפשת" (מקבלת ליווי).

עולה כי קיימת נטייה להכחיש ולהסתיר ואף להימנע מטיפול בילדים עם צרכים מיוחדים בשל מסרים חברתיים שאינם מקבלים את השונה, וכך לעתים, האמהות צריכות להיאבק מול הבן זוג והמשפחה על הטיפול בילד.

"יש הורים שבאים ממשפחות שבהן כבר קיימות בעיות בשמיעה, אבל אלה בעיות שבדרך כלל לא טופלו. אפילו הייתה סוג של הכחשה. אני אתן לך מקרה. אימא שהילד שלה עבר ניתוח שתל בשני הצדדים, אותה אימא, הדודה שלה יש לה בעצמה

ירידת שמיעה מגיל צעיר אבל כל הזמן הסבא אמר 'זה בסדר, זה יסתדר'... ועד היום היא סובלת מהבעיה הזאת. עכשיו באה האימא הזאת ואומרת להם 'אני רוצה לעשות לו ניתוח שתל'... אבל לבוא ולעמוד מול המשפחה ולהגיד 'אני רוצה שהילד יעבור את הניתוח' זה לא דבר קל, כי המשפחה בעד להכחיש... 'בסדר... זה לא קריטי, אנחנו נרים את הקול טיפה', כל מיני פתרונות, העיקר שלא יעשו משהו עם זה" (עו"ס צמ"ד).

ג. מאפיינים ייחודיים של הליווי הרחוק

ביחס לליווי פרטני, מסתבר שגם כאשר המלווה הייתה יהודייה שאינה דוברת ערבית ומקבלת הליווי הייתה ערבייה, שהעברית שלה יחסית מוגבלת, עדיין התהליך נחוה כהצלחה והשפה אכן נחוותה כמגבילה, אך לא כחוסמת את יכולת המפגש הביני-אישי.

"היה לי קושי עם השפה, כן, קל לי יותר בערבית לדבר, אבל בסופו של דבר היא מבינה אותי. לא הייתי מחפשת שפה הייתי מחפשת בן אדם" (מקבלת ליווי).

ביחס לתהליך הקבוצתי, תהליך ההקמה של הקבוצה הוא ייחודי יחסית לקבוצות אחרות ומצריך חיזור מוגבר באמצעות שותפים מתוך הקהילה. כחברה כפרית, היכולת להגיע למשתתפות תלויה בתיווך של אנשי מפתח מהכפר, שהם אלו שיאתרו, יגיעו פיזית לכל משתתפת פוטנציאלית ויעודדו את ההצטרפות לקבוצה.

"במגזר הערבי יש יותר מקום לחיזור אחר המשתתפים. לאתר אותם ולהגיע עד אליהם. ולפעמים זה עד אליהם לתוך הבית, כדי להגיד להם, לספר להם, מה הזכויות שלהם מה זה קבוצה ומה המשמעויות שלה והחיזור הזה לא נגמר. מאפיין נוסף הוא העניין שהחיזור וההגעה עד המשתתפים נעשה תוך הרבה שיתוף פעולה עם ארגונים בקהילה. שירותי רווחה בקהילה, שירותים כמו מתנ"ס, הייתה שם שותפות באיתור האנשים ובחיזור אחריהם,

בהעלאת הצורך בפרסום של זה... השותפות הזאת היא הכרחית"
(עו"ס מפנה).

כמו כן, בשל המאפיינים הכפריים של האוכלוסייה עלה הצורך הקריטי בשמירה על סודיות על מנת לשמר את המרחב הבטוח של הקבוצה.

"סוגיה שמאוד מחדדים אותה זה הנושא של הסודיות, במיוחד על הרקע ההיכרות הזאת. כדי לתת את המרחב הנכון והנחוץ, כדי להביא את עצמך, זה נשמר כמו חוק ברזל בקבוצות האלה וזה התנאי להצלחה של הקבוצה. כולם מדברים עם כולם וכולם מכירים את כולם, כמו לעשות קבוצה בתוך קיבוץ. אם לא שומרים על התנאי הזה - זה מפוצץ את כל הביטחון שיש לאנשים להביא את עצמם למרחב מוגן" (עו"ס מפנה).

1.1 קבוצות לליווי רחני

א. ליווי רחני קבוצתי לעומת פרטני

במסגרת הפיילוט, התקיימה קבוצת ליווי רחני אחת 'רשמית', אך למעשה גם קבוצת עו"ס צמי"ד וגם קבוצת הלימוד הבין-משרדית, שלמדו את שפת הליווי הרחני, חוו סוג של ליווי רחני קבוצתי. לעומתם, שאר הפיילוט כלל מפגשי ליווי רחני פרטני. על בסיס השוואה בין סוגי המפגשים הפרטני והקבוצתי, נמצאו הבדלים מהותיים, המפורטים להלן:

מיון מקדים: התועלת העיקרית בעבודה בקבוצה היא השגת איכות של קבוצת תמיכה במסגרת הליווי הרחני. הקבוצה מצריכה הגבלת ההטרונגויות של המשתתפים ושמירה על מקום בטוח לכל אחד מהם. לצורך כך, הכרחי תהליך מיון, שיאפשר קבוצת משתתפים יחסית הומוגנית, המכילה בעלי שפה משותפת ויכולת מסוימת של שיתוף, הקשבה והכלה.

הבניה: הכרחית הקפדה על נוהלי התנהלות קבועים ויצירת מפגשים בעלי מאפיינים קבועים, כגון טקסי פתיחה וסגירה וכדומה. הקפדה זו פוגעת במידת מה ביכולת הגמישות של המלווה הרחני, המנחה את הקבוצה.

"בקבוצה יש את הצורך לתחום, אבל בתוך זה לתת את המרחב. אנחנו כאן מגיעים סוף סוף לקונפליקט שיש בתוך זה. אתה, התפקיד שלך כמלווה הוא להקשיב וללוות. אבל בתוך קבוצה שיש הרבה אנשים אסור לך להגיע למצב של כאוס כזה... כי אני עושה פה עבודה מסוימת. אבל בגלל שיש הרבה אנשים אתה חייב לתחום את זה" (עו"ס צמי"ד).

החלשת שוויון וגמישות: להבניה יש השלכה על איכות השוויון והעבודה בגובה העיניים המאפיינת את הליווי הרחני. כאן המלווה משמש (יחד עם המנחה) גם את מי שמקבל את חברי הקבוצה וגם מי שאחראי על שמירת חוקי וסדרי ההתנהלות בקבוצה. מציאות זו מחלישה את עמדת השוויוניות.

החלשת ביטוי מלא וחופשי: היבט נוסף, הקשור בהבניה, הוא המחיר ביכולת לביטוי חופשי ומלא של המשתתפים, הן בגלל קביעות המפגשים ועקרונות ההתנהלות בהן, הן בגלל מגבלות הזמן והצורך לחלקו בין כל חברי הקבוצה והן בגלל מגבלות ההכלה של שאר חברי הקבוצה.

"היא [משתתפת שהוצאה מהקבוצה] בכתה כל הזמן באופן היסטרי, ולנשים היה קשה לחזור בשבוע שאחרי. זה היה בכי לא מרוסן ומאוד דרמטי, זה היה חזק מידי, והן אמרו אנחנו מספיק סובלות. עכשיו גם נשים [אחרות] בוכות, אבל יש בזה משהו יותר עדין, יש בזה גם הקשבה לסביבה. האישה שבוכה יודעת שהיא רוצה שיקשיבו לה ושהיא לא תאבד את המקום הזה של החמלה, אז יש ריקוד הדדי של אנחנו כאן בשבילך ואני כאן מרגישה שאתם בשבילי ואני גם לא רוצה לדחוף אתכן רחוק ממני" (מנחה).

אפקט חזק יותר: אם נוצרת קבוצה מגובשת, קיים אפקט חזק יותר מאשר בליווי הפרטני.

“זה מאוד מאוד קשה לבנות קבוצה מוצלחת, למרות שאני יודע שהאפקט של הקבוצה הוא עצום! פי כמה מאפקט של שיחה פרטנית” (עו”ס צמי”ד).

נרמול והחזקה: יחסית למפגש הפרטני, עולה, כי התמיכה הקבוצתית היא הרבה יותר עצמתית כשומרת, מחזיקה, מכבדת ומנרמלת.

“קבוצת שיתוף תמיכה ואחזקה. משהו מאוד מנרמל בקבוצה של הליווי הרוחני. מחזיק ומנרמל. שומע משהו ועוד משהו... זה באמת דומה לי. אנחנו חולקים אותם רגשות, אז בעצם מה שקורה לי די נרמלי. זו חוויה גם מאוד מכבדת. המבנה הזה הוא מאוד שומר” (עו”ס צמי”ד).

רכישת מיומנויות: ההשתתפות בקבוצה מחייבת נוכחות מוקדמת של מיומנויות בסיסיות כגון יכולת שיתוף, יכולת הקשבה לזולת, קבלה, הכלה, כבוד לזולת וכדומה. אולם מתברר, כי עצם ההשתתפות בקבוצה משפר את המיומנויות הללו.

“להיות בקרבה ובקשר וליצור אמון. בשביל זה צריך להיות עם יכולת מסוימת. בליווי הרוחני הקבוצתי יותר קל לפתח את השפה הזאת כשפה משותפת, לקבוע סדר שמלמד את השפה הזאת, סטינג ברור שמאפשר את השפה” (עו”ס צמי”ד).

העצמה ואקטיביות: בקבוצה קיימת העצמה של המשתתפים מכך שהם לא רק מקבלים מהמלווים, אלא גם הם עצמם תומכים בשאר חברי הקבוצה. כל אחד מחברי הקבוצה נטען באיכות של מלווה רוחני במובן מסוים. בנוסף לכך, אם נוצרת קבוצה מלוכדת הרי שגם מתפתחת יכולת מעצימה של תמיכה, העצמאית מתלות במלווה או במנחה.

לסיכום, עלה כי קבוצת הליווי הרוחני הביאה עמה שימוש

באלמנטים שלכאורה מחלישים איכויות, המאפיינות את הליווי הרוחני. אולם, על אף זאת, הקבוצה העניקה תשואות ייחודיות ומשמעותיות.

ב. קבוצת ליווי רוחני לעומת קבוצות תמיכה

לאחר שנבדקו ההבחנות בין ליווי רוחני פרטני לליווי רוחני קבוצתי, נבדק האם יש ייחודיות לליווי הקבוצתי, המבחינה אותו מקבוצות תמיכה אחרות. באופן כללי ניתן לראות, כי למרות ההחלשה בקבוצת הליווי של איכויות המייחדות את הליווי הרוחני, נשמר הגוון של הליווי הרוחני, המייחד אותה מקבוצות תמיכה אחרות.

“הייתה קבוצה מעניינת ושונה [מקבוצת תמיכה רגילה]. בקבוצה הזו אני גם השתמשתי בכלים אחרים... בניתי את הפעילויות בדרך שונה... החוויה בתוך הקבוצה שונה גם במובן של איך מדברים ומי מדבר... על מה מדברים. זה שונה” (עו”ס צמי”ד).

גמישות בגבולות: אמנם ביחס לליווי פרטני יש הרבה יותר הבניה בליווי הקבוצתי, אולם בהשוואה לקבוצות תמיכה אחרות, הגבולות היו יחסית גמישים.

“אני הרגשתי, שזה קשור לגבולות. בקבוצה שעשיתי לפני כן הייתי מאוד מאוד מאוד צמודה לנושא מסוים. וכאילו המפגש היה כל כולו מוקדש לנושא מסוים ואם הקבוצה הייתה הולכת לכיוון אחר הייתי מחזירה אותן לתוך אותו נושא, המטרה שנקבעה, התכנית שלנו. אבל בליווי הרוחני הייתי נותנת מקום לכל מה שהיה עולה. זה לא היה מפוזר... לא יודעת להסביר את זה... אני כן שמה נושא, אבל לא גורמת לאנשים להתחייב לדבר על הנושא הזה” (עו”ס צמי”ד).

יותר נוכחות ופחות עשייה: כהמשך לעניין ההיצמדות למטרה מסוימת, קבוצת הליווי מאופיינת, יחסית לקבוצות אחרות, ביותר נוכחות מאשר עשייה.

”מישהי שהשתתפה בקבוצה [קבוצת תמיכה אחרת] קודם ואולי היא יכלה להגיד את זה יותר טוב ממני. היא אמרה שהקבוצה הזאת [של ליווי רוחני], החוויה שלה, הייתה שונה מהקבוצה מקודם, מאוד שונה. היא התחברה בצורה יותר עמוקה ממה שהיה מקודם” (עו”ס צמי”ד).

12. סיכום

מחקר הערכה איכותני זה ליווה את הפילוט המקדים של ”בשביל הרוח” מתוך הבנה, כי מדובר בניסיון הרחבת גבולות חלוצי של הליווי הרוחני הקלאסי לאוכלוסיות חדשות, הנתונות במצבי משבר, מצוקה וסיכון. אופני השילוב התאפיינו במנעד רחב של אוכלוסיות יעד וסוגי התערבות (פרטני לעומת קבוצתי, מלווים רוחניים לעומת אנשי מקצוע, שלמדו את התפיסה והשפה של הליווי הרוחני, ועוד). מגוון עשיר זה של אופני מפגש עם הליווי הרוחני הניב מניפה רחבה של חוויות סובייקטיביות, תובנות וסוגיות ייחודיות. בתהליך המחקר עלה הפער בין הבהירות בתחושת התרומה של הליווי הרוחני לבין הערפול בהבנת מהות הליווי והגדרתו. כלומר, המרואיינים היו תמימי דעים, כי לחשיפה לליווי הרוחני הייתה תרומה משמעותית בחוויה האישית והמקצועית שלהם, אולם לא היה פשוט להם להמשיג את מהותו. עם זאת, למרות מורכבות המושג והמעורפלות שלו, חזרה שוב ושוב מהמרואיינים השונים מהות בסיסית של חיבור. חיבור תוך-אישי, חיבור בין-אישי, חיבור למשמעות וחיבור למישור שמעבר (הטרנסנדנטי). חיבורים אלו נתפסו כטומנים בחובם משאבים ועצמות אנושיות, כגון העצמה והתחזקות, אמונה ואופטימיות. מהות זו מתכתבת עם תפיסות שונות במחקר הרוחני, ובמיוחד במסגרת התיאוריה הטרנספרסונלית, הרואות את הרוחניות כתהליך התפתחותי, הממוקד בקשר ובחיבור שבי

”אני חושבת שהייחוד של הליווי הרוחני זה הרבה BEING פחות DOING. נגיד בקבוצות אחרות מקשיבים פעם פעמיים לכאב... ואז יש הרבה עשייה. יאללה בואו נזוז... בואו נעשה. יש יעדים. אצלי לא. בקבוצה הזו לא היה... אנחנו פשוט הקשבנו למקום הזה... רק כשצריך קצת אז עשינו. המון הקשבה חסרת תכניות ואג'נדה... מזה באו ההחלטות של הנשים” (מלווה).

מנחה עם יותר ענווה: האיכויות של יותר נוכחות דורשות הקשבה מסוג אחר, כזו הממקמת את מנחה הקבוצה במקום עם יותר ענווה.

”הייתי חברה בהמון קבוצות ואני יודעת איך מנחת קבוצות מתנהגת. אני מבדילה בין מנחה רגילה לבין מי שהיא מלווה רוחנית בהכשרה שלה... יש ענווה מסוימת בליווי הרוחני שלא פגשתי במקום אחר. יש משהו שמקבל, שמכיל, יש משהו שהוא מקשיב עד הסוף אפילו לדברים הקשים” (מלווה).

קבלה: זו אינה רק שהייה והקשבה, אלא הקשבה מכבדת ולא שיפוטית.

”אדם שמגיע שומע את עצמו בלי תגובות... מה שבדרך כלל יש בקבוצה טיפולית. כי אין מטרות כמו אינטימיות, בגרות וכדומה” (עו”ס צמי”ד).

אמונה תומכת: איכות נוספת שעלתה מתוך המשתתפות בקבוצה הייתה תמיכה קבוצתית, הנשענת על האמונה והמאפשרת התמודדות והשלמה טובה יותר עם המציאות הקשה.

”משתתפות תמכו אחת בשנייה כשעלה נושא קשה. גם התמיכה הייתה בסגנון אחר. קשורה באמונה, אמונה ואלוהים... זה האמת מה שהיה בולט שמה. מקום של כוח, של השלמה, של התמודדות טובה יותר עם מה שנמצא” (עו”ס צמי”ד).

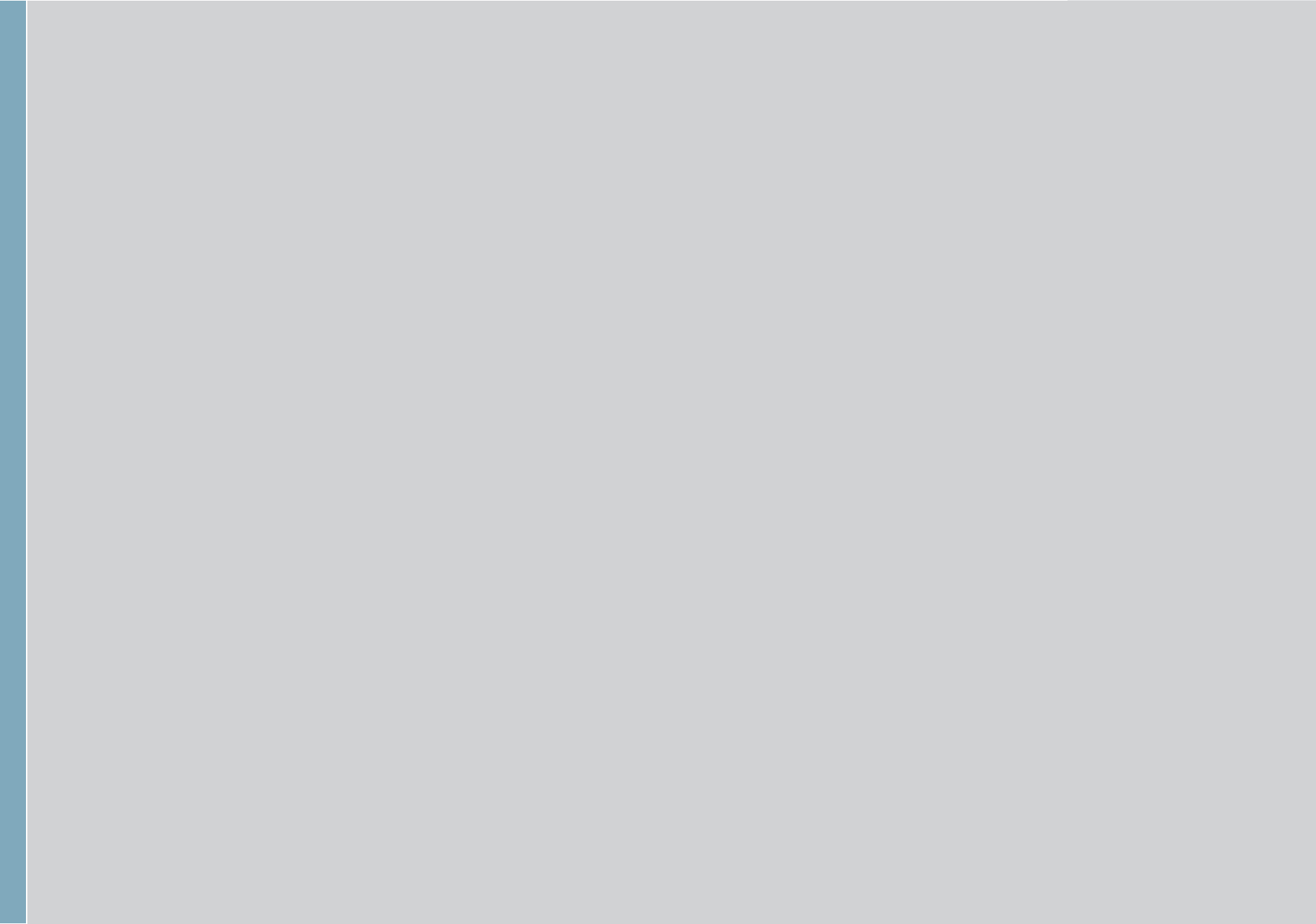
לסיכום, כל האיכויות הנ”ל מאפשרות חוויה של התחברות עמוקה יותר ובכך שונה מאשר בקבוצה רגילה.

האדם למציאות הפנימית והחיצונית הסובבת אותו (ראו למשל: Russo-Netzer & Mayselss, 2016).

ההכרה בתרומה המשמעותית של הליווי הרוחני ובכך שהוא טומן בחובו איכויות ייחודיות וערך מוסף הובילה ליצירת תחושה של שביעות רצון גבוהה מההשתתפות בפרויקט ומהחשיפה לתחום הליווי הרוחני. מצד כל המרואיינים עלתה הכרה בערך הרב של הליווי והתפיסה, כי בכוחו לתרום לאנשים רבים ולמסגרות שונות. לצד זאת, בלטה תמה מרכזית נוספת, שעלתה במסגרת המחקר ועסקה במתח המובנה הקיים במפגש של הליווי הרוחני עם מסגרות מובנות. כלומר, כאשר תפקיד מעין זה, המאופיין בהווה "עגולה" ורכה, נכנס למערכת מובנות, הדוחפות לכמותיות ולמידת תוצאות - הדבר הוביל לצורך בבנייה ובגיבוש מודל עבודה חדש, המתאפיין בתנועה בין קטבים שמצויים במתח לכאורה, בין עשייה ופעולה ("DOING") להכלה ופלואידיות ("BEING"). מודל זה כלל תהליך הבניה הדרגתי ומורכב של התפקיד במערכת, תוך הצורך לשמור על האיכויות המייחדות את הליווי הרוחני. הבניה זו חשובה להענקת תחושת ביטחון למלווה וכלים ליצירת קשר יציב ומתמשך עם אוכלוסיות היעד והיא משקפת את הצורך במתן תנאים שיאפשרו ויחזקו אותה. כמו כן, הבניה זו דורשת חשיבה עתידית מעמיקה בהמשך, במיוחד בהקשר של תהליכי ההתרחבות לתחומים חדשים.

לצד התמות המשותפות שעלו מכלל המשתתפים, המחקר נגע גם ברבדים ייחודיים המאפיינים כל קבוצת אוכלוסייה בפני עצמה והעלה את הסוגיות המרכזיות לה, כגון הצורך ב"קולבים" בעבודת הליווי הרוחני עם נוער, הקושי המיוחד בהתמודדות הליווי הרוחני עם מוות פתאומי או השאלות המרכזיות שיש בליווי הרוחני במגזר הערבי.

הממצאים אף מצביעים על כיוונים אחדים להמשך העשייה העתידית בתחום, בכללם הרחבת החשיפה והכשרת הלבבות בדרגים השונים, החל מרמת המטה, דרך הדרג המחוזי ועד לרמת השטח, באמצעות ימיועין, ימי חשיפה והכשרות בהרכבים שונים. לצד זאת, בלטה הדילמה האם נכון יותר להכניס מלווים רוחניים למסגרות ולאוכלוסיות חדשות או להכשיר אנשי מקצוע מתחומים אחרים בשפת הליווי הרוחני. בהקשר זה, עלו קולות המזהירים מהעשרה שטחית יחסית של בעלי מקצוע בכלי הליווי הרוחני, כאשר נדרש תהליך הטמעה של תחום חדש זה, במיוחד בשלב זה, באמצעות סוכני שינוי מובהקים, שעברו תהליך לימוד ארוך ועמוק ומתמקצעים בתחום. בנוסף לכך, זוהו במהלך הראיונות תנאים שונים שנתפסו על ידי המשתתפים כמקדמי השתלבות מוצלחת וחשוב לשים אליהם לב בשלבים הבאים, לקראת המשך הפרויקט. ביניהם, זיהוי צרכים מערכתיים שהליווי הרוחני עשוי לתת להם מענה; פתיחות וגמישות מצד המערכת; הכנה מוקדמת של הצוות; דמות מפתח מתוך המערכת המספקת גיבוי ותמיכה לעבודת המלווה הרוחני, לצד ליווי והדרכה חיצוניים מגוף מקצועי בתחום; הבניית התפקיד ואף מיסודו. אנו תקווה, כי התובנות שעלו ממחקר הערכה זה ישמשו להתפתחות ולמינוף העשייה בתחום.

10. מקורות

זוהר-סייקס, נ., וקרני, ד., (2013) בשביל הרוח: ליווי רוחני באשלים, מוגש לוועדה המקצועית של ג'וינט שראל.

זוהר-סייקס, נ. (ינואר 2016). בשביל הרוח: התפתחות הליווי הרוחני כתפיסה וכלים לסיוע לאוכלוסיות במשבר, במצוקה ובסיכון. עט השדה גיליון 16.

Assagioli, R. (1965). *Psychosynthesis: Individual and social*. New York: Psychosynthesis Research Foundation.

Bogdan, R. C & Biklen, S. K. (2003). *Qualitative Research for Education: An introduction to Theories and Methods* (4th ed.). New York: Pearson Education group.

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research method: Choosing among five approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Giorgi, A. (1997). The theory, practice, and evaluation of the phenomenological method as a qualitative research procedure. *Journal of phenomenological psychology*, 28(2), 235-260.

Harding, Flannelly, Galek & Tannenbaum, 2008.

Harding, S. R., Flannelly, K. J., Galek, K., & Tannenbaum, H. P. (2008). Spiritual care, pastoral care, and chaplains: Trends in the health care literature. *Journal of Health Care Chaplaincy*, 14(2), 99-117.

“
מקורות

Maykut, P., & Morehouse, R. (1994). *Beginning qualitative research: A philosophical and practical guide*. London: The Falmer Press.

McLeod, J. (2001). *Qualitative Research in Counselling and Psychotherapy*. London: SAGE Publications.

Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage Publications.

Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. SAGE Publications, inc.

Resnizky, S & Bentur, N. (2014). Experimental Program: Placing Spiritual Care Providers in Long-Term Care Facilities in Israel: Evaluation Study. Myers-JDC-Brookdale Institute.

Russo-Netzer, (2016) P., & Mayseless, O. Spiritual Change Outside Institutional Religion as Inner Work on the Self: Deep Within and Beyond. *Journal of Adult Development*, 1-14.

Stoll, R. I. (1989). The essence of *spirituality*. *Spiritual dimensions of nursing practice*, 4-23.

Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Vachon, M., Fillion, L., & Achille, M. (2009). A conceptual analysis of spirituality at the end of life. *Journal of palliative medicine*, 12(1), 53-59.

לפני כעשור החל להתפתח בארץ, בעידודה הנרחב של הפדרציה היהודית של ניו יורק, תחום הליווי הרוחני בעיקר לתחומי הזקנה, בתי חולים וסוף החיים. ב-2011 התקבלה החלטה בג'וינט ישראל-אשלים ללמוד את הנושא ואת מידת הרלבנטיות שלו גם לאוכלוסיות שלנו - ילדים, נוער וצעירים בסיכון ובני משפחותיהם.

התהליך החל מקבוצת למידה פנימית באשלים, המשיך בסמינר בין-משרדי לאנשי מקצוע בכירים במשרדי הבריאות, הרווחה והחינוך, והגיע לשנת עבודה מרתקת בפיתוח חמישה "פרה פיילוטים" בליווי רוחני לאוכלוסיות מגוונות.

שנת פיתוח זו לוותה במחקר שהתבצע על ידי ד"ר פנינית רוסו-נצר ונחום אלחי. במהלך המחקר ראינו נציגי המשרדים, אנשי המקצוע בתכניות, המלווים הרוחניים ומקבלי הליווי עצמם. תהליך המחקר וממצאיו סייעו מאד להמשיך הפיתוח ותרמו באופן משמעותי לתובנות ולמידה להמשך.

בתום שנה זו, זכינו להמשיך בפיתוח של שתי תכניות. האחת בשיתוף משרד הרווחה בתחום האובדן הפתאומי והשכול והשנייה בשיתוף משרד החינוך בתחום הייעוץ החינוכי.

התהליך, שהחל בהתרגשות וענין המעורבים בספקנות ותהייה, התגבש בשנים אלו תוך המשגה, תפיסה מקצועית ועשייה בשטח יחד עם מחויבות להמשיך ולתת מענים מיטביים והוליסטיים לאוכלוסיות במצבי מצוקה, משבר וסיכון.

"לא בשמיים היא... ולא מעבר לים... כי קרוב אליך הדבר מאד, בפוך ובלבבך לעשותו.." (דברים ל').

www.ashalim.org.il